

UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Biblické a archeologické doklady přítomnosti Chetitů v Kenaánu

Biblical and Archaeological Accounts of Hittite Presence in Canaan

Bakalářská práce

Anna Kolenatá

Vedoucí práce:

ThDr. Eva Vymětalová Hrabáková, ThD.

Praha 2023

Poděkování

Ráda bych poděkovala své vedoucí ThDr. Evě Vymětalové Hrabákové, ThD. za odborné rady, veškeré připomínky a komentáře a zejména za vstřícný a trpělivý přístup během celého průběhu psaní práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci pod názvem „Biblické a archeologické doklady přítomnosti Chetitů v Kenaánu“ vypracovala samostatně a výhradně s využitím uvedených zdrojů, pramenů a literatury. Zároveň prohlašuji, že práce ani její části nebyly použity pro splnění studijních povinností spojených s jiným vysokoškolským studiem či k získání jiného nebo stejného titulu.

Podpis:

ANOTACE

Cílem této bakalářské práce je zkoumat materiální kulturu chetitské provenience, jež byla nalezena v Izraeli a současně poskytnout analýzu biblických zmínek o synech Chéta neboli Chetejcích ve Starém zákoně. Chetitě a chetitská říše získali svá pojmenování částečně podle biblických zmínek, je však stávající otázkou, do jaké míry starověký národ Chetitů migroval do Kenaánu a jak jej kulturně ovlivnil. Práce sleduje vývoj archeologického a historického výzkumu zaměřeného na dnešní Turecko, rodiště chetitské říše a dnešní Izrael, zaslíbenou zemi Kenaán a je zasazena do aktuálního vědeckého diskurzu. Hlavní obsah práce se soustředí na rozebrání archeologického materiálu z Izraele přičítaného Chetitům, poskytnutí analýzy biblických veršů týkajících se přítomnosti Chetitů v Kenaánu a má snahu dospět k samostatnému závěru. Práce je též doplněna fotografiemi a kresbami publikovaných archeologických nálezů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kenaán; Chetitě; biblická archeologie; materiální kultura; biblické texty

ABSTRACT

The aim of this Bachelor's thesis is to examine material culture attributed to Hittite provenance which was found in today's Israel and as well as to provide an examination of biblical mentions of *the sons of Heti* or *Hittites* in the Old Testament. The Hittites and the Hittite empire have received their name partly from their biblical mentions but it is still a remaining question to which extent the ancient nation of Hittites has migrated to and culturally impacted ancient Canaan. The thesis follows the development of archaeological and historical research focused on modern day Turkey, the birthplace of the Hittite empire and modern day Israel, the promised land of Canaan and is set in contemporary scientific discourse. The main body of this work is aimed at dissecting Hittite-attributed material finds from Israel and at providing an analysis of biblical verses relating the presence of Hittites in the land of Canaan while attempting to come to a stand alone conclusion. The thesis is also accompanied by various photographs and drawings of published archaeological finds.

KEYWORDS

Canaan; Hittites; biblical archaeology; material culture; biblical text

OBSAH

ZKRATKY	6
ÚVOD	7
CÍLE PRÁCE	7
METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA.....	8
STAROVĚKÝ KENAÁN.....	13
HISTORIE BĀDÁNÍ	14
VÝVOJ KENAÁNU	16
OBYVATELÉ KENAÁNU	19
CHETITÉ	20
HISTORIE BĀDÁNÍ	21
VZNIK A VÝVOJ CHETITSKÉ ŘÍŠE.....	23
NOVOCHETITÉ.....	25
CHETITÉ MIMO ANATOLII	26
CHETITÉ V BIBLICKÝCH PRAMENECH	28
BADATELSKÉ PŘÍSTUPY A CHARAKTERIZACE PROBLEMATIKY	28
NARATIVY BIBLICKÝCH TEXTŮ	32
CHETITSKÁ MATERIÁLNÍ KULTURA V KENAÁNU	35
HISTORIE BĀDÁNÍ	35
KONTAKTY MEZI CHETITY A KENAÁNEM V PRŮBĚHU EPOCH.....	35
CHARAKTERIZACE A PŘÍKLADY JEDNOTLIVÝCH NÁLEZŮ	37
INTERPRETACE PŘÍKLADŮ CHETITSKÉ MATERIÁLNÍ KULTURY	42
ZÁVĚR.....	44
LITERATURA	46
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	51

ZKRATKY

nif. – nifal

hif. – hifil

Gen – První kniha Mojžíšova

Ex – Druhá kniha Mojžíšova, Exodus

Nu – Čtvrtá kniha Mojžíšova, Numeri

Deut – Pátá kniha Mojžíšova, Deuteronomium

Joz – kniha Jozue

1 Sam – První kniha Samuelova

2 Sam – Druhá kniha Samuelova

1 Kr – První kniha královská

2 Kr – Druhá kniha královská

ÚVOD

Chetitě začali přitahovat zájem odborné i neodborné veřejnosti od 19. století, kdy došlo k prvním objevům pozůstatků svérázné kultury a mocné říše Chetitů na území dnešního Turecka. Netrvalo dlouho, než Chetitě začali být spojováni s biblickým národem Chetejců. Biblický text vypráví o přímých interakcích mezi Chetejci a Izraelity, otázkou je, zda jsou i mimobiblické doklady schopny podat podobnou výpověď. Stav bádání se dozajista změnil od prvních objevů a badatelských diskusí na toto téma, tudíž se práce snaží vstoupit do aktuálního stavu bádání a podat vlastní závěry k problematice přítomnosti Chetitů na území Kenaánu optikou archeologie a biblistiky.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol, kdy první dvě kapitoly *Starověký Kenaán* a *Chetitě* se budou věnovat souhrnu stavu předchozího bádání, historicko-kulturnímu kontextu, vymezení oblasti a zhodnocení obyvatelstva Kenaánu. První část práce nabídne nezbytná východiska pro druhou část. Zde bude již následovat rozbor biblického textu v kapitole *Chetitě v biblických pramenech* a výčet konkrétních archeologických nálezů vztahujících se k problematice v kapitole *Chetitská materiální kultura v Kenaánu*.

Zdroje, ze kterých práce vychází, jsou z rozličných oborů a badatelských zaměření a jejich těžiště je v anglicky publikované odborné literatuře. Pro odkazování v textu práce využívá tzv. harvardský styl a citační normu dle nakladatelství OIKOMENH a periodika Religio.

CÍLE PRÁCE

Vědecké zkoumání možné transmise mezi chetitskou a raně izraelskou kulturou čerpá ze studia starověkého práva a státní správy, archeologie, lingvistiky, či komparativní religionistiky a tyto přístupy společně přispívají ke komplexnějšímu interdisciplinárnímu pochopení kulturních dynamik a vzájemného kontaktu starověkých civilizací starého Předního východu. Podobné výzkumy jsou jistě velmi přínosným a perspektivním směrem bádání, mohou však v některých případech mapovat společný starověký předovýchodní „kulturní matrix“ nežli napovídat o přímém vlivu chetitské kultury na oblast Kenaánu (Simon, 2013, 24; Singer, 2011, 546).

Cílem předkládané práce je zhodnotit materiální doklady chetitského působení na území tradičně osidlovaném Izraelity s ohledem na biblické zmínky o Chetitech. Práce nebude ve větší míře spekulovat o možném vlivu a kulturní transmissi mezi těmito dvěma etnickými

skupinami, jelikož vzhledem k povaze zdrojů, ze kterých tato práce vychází, si nelze ve větší míře takovou otázku pokládat. Tato práce nebude hodnotit míru vzájemného vlivu na utváření kultury, jazyka, náboženských rituálů či textů nebo legislativy, jelikož by takový exkurs přesahoval rozsah bakalářské práce a představoval by tím odluku od stanoveného cíle výzkumu. Místo toho si tato práce pokládá za cíl zmapovat současný stav bádání a dostupné zdroje k této problematice, stejně tak jako přiblížit tuto oblast českému akademickému prostředí. Dalším z cílů je zasadit výzkum do širšího kontextu oborů biblické archeologie a biblistiky a reflektovat vědecký diskurz a posun v těchto disciplínách.

METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

Dodnes archeologii spojenou se zkoumáním starověkého Izraele a dalších relevantních regionů ovlivňuje diskurz spojený s otázkou historicity biblických textů. Pozice oscilují mezi tzv. biblickými maximalisty (tradičně spojovanými s prostředím amerických teologických fakult a seminářů), a tzv. biblickými minimalisty (spojovanými s kodaňskou školou). Zatímco maximalismus obecně zastává historicitu a spolehlivost biblických dokladů, biblický minimalismus tyto pozice zpochybňuje. Tato práce se přiklání k pohledu zprostředkovaným biblickým minimalismem, který v posledních dekádách 20. století způsobil v určitém rozsahu změnu vědeckého paradigmatu na poli biblické archeologie či historie starověkého Izraele (Pfoh, 2021, 290). Odkaz biblického minimalismu je v této práci patrný aplikací strukturalismu, původně literární disciplíny, při analýze biblických zmínek na úkor tradičních výkladových metod, které pracují s biblickým textem jako s historickým záznamem. Biblické narativy jsou z pohledu biblického minimalismu sekundárním zdrojem při zkoumání historických souvislostí Kenaánu doby bronzové či doby železné. Závěry představitelů biblického minimalismu nejsou však v této práci přijímány zcela nereflektovaně a je brána v potaz kritická recepce jednotlivých vědeckých výstupů.

V této práci se pro archeologickou disciplínu zabývající se zkoumáním souvislostí mezi materiální kulturou jižní Levanty a biblickým textem bude používat pojem biblická archeologie, jelikož zůstává nejběžněji uznávaným termínem a zdůrazňuje vztah mezi archeologickými a biblickými doklady. Nicméně biblická archeologie je někdy označována alternativními názvy, které odrážejí různé aspekty badatelského rozsahu nebo přístupu (např. syropalestinská archeologie, archeologie Levanty, archeologie starověkého Předního východu).

V oblasti chetitologie jsou stěžejní díla Billie Jean Collins a Trevora Bryce. Práce B. J. Collins kombinuje archeologickou a textovou analýzu, poskytuje komplexní výklad chetitské kultury a významně přispívá k výkladu chetitského náboženství, umění a společnosti. T. Bryce se zaměřuje na textovou a historickou analýzu chetitských písemných zdrojů, včetně královských nálezů, diplomatické korespondence a právních dokumentů. Rozsáhle se věnuje chetitským politickým institucím, válečnictví a interakcím s Egyptem a Asýrií. Oba badatelé významně přispěli chetitologii svým pečlivým výzkumem, interdisciplinárním přístupem a hlubokým porozuměním chetitské civilizaci. Co se týče chetitologie na území Izraele, v hlavní míře se vychází z práce nejvýraznějších odborníků na tuto problematiku Itamara Singera a Amira Gilana. Zmínění badatelé se mimo svoje primární badatelské zaměření též věnovali analýze chetitských nálezů v Izraeli a publikaci příspěvků o souvislosti biblických Chetejců s chetitskou říší, či novochetitskými státními útvary.

Pro svou archeologickou část tato práce reflektuje přínosy Israela Finkelsteina a Williama G. Devera jakožto dominantních postav biblické historické archeologie. Finkelsteinův přístup má tendenci být kritičtější k biblickým textům a snaží se interpretovat archeologické nálezy nezávisle na biblických dokladech, zatímco Dever klade větší důraz na možné korelace mezi archeologií a biblickými narativy a argumentuje pečlivou syntézou obou zdrojů. Navzdory odlišnostem v přístupech těchto badatelů, jsou jejich metody společně řazeny pod hlavní proud biblické archeologie a budou tudíž v tomto duchu využívány pro účely této práce. Historická archeologie a přístupy zmíněných badatelů mají však několik nedostatků, které se autorka práce bude snažit napravit skrze aplikaci přínosů postprocesuální archeologie. Postprocesualismus je pro historickou archeologii účinným nástrojem, který odpovídá na potřebu vytvoření historicky situovaného společenskovedního přístupu, který si je vědom podmíněnosti historie a vědění, vztahujícího se k ní (Shackel-Little, 1992, 7).

Postprocesuální archeologii rozvinuli Ian Hodder a Michael Shanks v 80. letech 20. století jako kritiku dominantního procesuálního proudu archeologie, který se soustředil především na objektivní studium hmotné kultury a hledání univerzálních zákonitostí. Postprocesuální archeologie vychází z mimo jiné práce Mary Douglas, Clifforda Geertze, Paula Ricoeura a Michela Foucaulta a zavádí do archeologického výzkumu více interpretačních a subjektivních přístupů – zdůrazňuje roli sociálního a kulturního kontextu při utváření lidského chování a konstrukci minulých významů. Tento proud archeologie uznává, že materiální kultura nese symbolické významy a je propojena s širšími sociálními, politickými

a kulturními systémy. Mezi představiteli na poli biblické archeologie, kdo přínosy postprocesuální archeologie částečně reflektuje a využívá patří Ann Killbrew, jejíž dílo je v této práci cenným zdrojem. Mezi další přední představitele postprocesuálního přístupu v rámci biblické archeologie se řadí Erez Ben-Yosef a David Schloen.

Při práci s biblickým textem autorka využívá poznatků z proudu biblického strukturalismu vycházejícím z odkazu Clauda Lévi-Strausse (Lévi-Strauss, 1963) a představovaným Robertem C. Culleyem. Robert C. Culley čerpající z Lévi-Strausovy práce v oblasti antropologie aplikoval strukturalistickou analýzu na studium biblických textů, zejména v případě Starého zákona (Culley 1974; Culley 1976). Podle biblického strukturalismu zahrnuje zkoumání biblických textů identifikaci analýzu binárních protikladů a strukturních vzorců, které jsou na pozadí biblických narativů. Biblický strukturalismus poskytuje rámec pro pochopení složitých vztahů a symbolických dimenzí v biblických textech a vrhá světlo na hlubší významy a kulturní kontexty, které formují tyto starověké příběhy. Jedná se o vlivný přístup na poli biblistiky a vychází zejména z literární a narativní analýzy.

Ve snaze smířit metodologické nesrovnalosti při komparaci archeologického materiálu s biblickým textem bude autorka dbát na připomínky vznesené Göstem Ahlströmem v příspěvku *The Role of Archaeological and Literary Remains in Reconstructing Israel's History* a Baruchem Halpernem v článku *Text and Artifact: Two Monologues*. Oba badatelé poukazují na nutnost se držet oddělené analýzy a interpretaci textu a materiálních nálezů, před tím, než dojde k jakékoli syntéze (Ahlström, 1991, 126; Halpern, 1997, 339).

Při historické analýze se bude vycházet z definice Johana Huizinga: „Historie je intelektuální formou, v níž civilizace podává doklad sobě o své minulosti“ (Huizinga, 1963, 9), na jejíž využití poukazuje i Ahlström (Ahlström, 1991, 134). Tato definice pomáhá rozřešit otázku historicity biblických textů a zároveň vyhovuje postprocesuálnímu přístupu v archeologii, který vychází z Ricouerova tvrzení, že skutečný život se řídí narativní strukturou a vede k zásadnímu zkoumání toho, jak „realita“ (naše prožité zkušenosti) souvisí s jejími reprezentacemi (jako jsou texty nebo vzpomínky) (Hodder – Shanks, 1995, 163).

Biblické texty nebudou v této práci chápány jako přesný historický doklad, ale spíše jako historicko-mytologický narativ, který měl Izraeli podat doklad o své minulosti a formovat jeho sebe pochopení. Kromě toho ani ty starověké texty informující o událostech z perspektivy reálného času, např. asyrské záznamy z 9.-7. st. př. n. l., nejsou zcela prosté ideologickým

sklonům. Veškeré starověké historické písemné doklady jsou nutně ovlivněny okolnostmi doby jejich sestavení. (Finkelstein – Mazar – Schmidt, 2007, 183) I z tohoto důvodu je vhodné aplikovat Huizingovu historickou analýzu, která nabádá k překročení nad rámec pouhého politického či ekonomického vysvětlení historických souvislostí a doporučuje brát v úvahu společensko-kulturní milieu, ve kterém se události odehrávají a ve kterých je jejich popis formován.

Další podstatnou oblastí, které se práce dotýká, je pojetí etnicity. Práce skrze analýzu biblických textů zkoumá etnika, jejich charakter a jakou roli sehrávala na území Kenaánu, a proto je důležité se obrátit na sociology a politology, zabývající se otázkou etnicity. Archeologická část práce bude čelit značným problémům, pokud se snaží určit etnický původ a etnické hranice pomocí materiálních dokladů z minulosti, které jsou omezené a neúplné. Souvislost mezi etnikem a hmotnou kulturou není příliš jasná a představuje pro archeologii specifickou problematiku. Výzva pro archeology podle Ann Killbrew spočívá ve snaze porozumět lidskému chování a rozpoznat případy, kdy by se etnická příslušnost mohla odrážet v hmotných artefaktech (Killbrew, 2005, 9).

Diskurzu, týkajícího se etnicity dominují proud primordialismu a instrumentalismu, a jelikož se tato debata přímo netýká této práce, budou zmíněné badatelské proudy pouze stručně zmíněny na pozadí jednotlivých badatelů, ze kterých tato práce bude vycházet. Tato práce se po vzoru Ann Killbrew snaží o harmonizaci obou pólů diskurzu. Východiskem pro přístupy uplatňované v této práci budou přínosy slavného badatele, vycházejícího z etnicismu, modifikovaného primordialistického přístupu, Anthony D. Smitha a též Walkera Connora, významného představitele instrumentalismu.

Modifikovaný primordialistický přístup pohlíží na etnicitu tak, že má jak primordiální, tak konstruované prvky. Naznačuje, že etnické identity nejsou založeny pouze na biologických nebo rodových vazbách, ale jsou také ovlivněny historickými, kulturními a sociálními faktory. Podle Smitha existují trvalé vazby k určitým etnickým skupinám, které lze vysledovat až k prvotním nebo předmoderním postojům, jako jsou příbuzenství, jazyk, náboženství nebo sdílené historické zkušenosti. Smith však tvrdí, že tato prvotní připoutání nejsou statická ani neměnná. Místo toho jsou v průběhu času předmětem modifikací a reinterpretací v důsledku společenských, politických a ekonomických transformací. (Smith, 2003, 271; Šatava, 2013, 34) Jeho chápání etnicity je vyjádřeno pojmem *ethnosymbolismus*.

Z tohoto pojmu vyplývá, že na formování etnické skupiny má zásadní vliv symbolický systém na základě mýtů, zejména mýtů o společném původu. Smithova definice etnické skupiny, v jeho terminologii *etnie*, se skládá z pěti dalších prvků (sdílené pojmenování, sdílená historie, kultura, asociace s teritoriem a vzájemný pocit solidarity) (Smith, 1986, 21-31). Pro Connora je podstatný jeho přístup *etnonacionalismu* a etnicitu zkoumá jako zásadní prvek nacionalismu. Connorova definice etnické skupiny je mírně odlišný od Smithovy definice v tom, že nepovažuje za podstatné sebeuvědomění skupiny o svých vlastních výjimečných vlastnostech (což by bylo charakteristické pro národ), ale stačí pouhé negativní vymezení ve smyslu *toho, čím nejsou* (Connor, 1978, 388). Tudíž významným kritériem pro hodnocení etnika v této práci bude princip „my“- „oni“ jako klíčový prvek její definice. Etnikum nemůže existovat samostatně, ale vždy ve srovnání s jinou skupinou.

Je důležité též poznamenat, že Smithovo a zejména Connorovo pojetí bylo vyvinuto v kontextu zkoumání vzniku národů, moderních národních identit a nacionalismu. Znamená to, že jejich pojetí musí být upraveno pro práci s etniky v době hluboce předmoderní. V tomto smyslu bude brán v potaz přístup, který využívá Ann Killbrew, Billie Jean Collins, Kenton Sparks i Niels Lemche v jejich monografiích a příspěvcích k otázce etnicity a jejich definice v podmínkách pozdní doby bronzové a jiných historických epochách.

STAROVĚKÝ KENAÁN

Pojmenování Kenaán (hebr. כנען), má podle badatelů dva možné původy. Jedním je od hebrejského slovesného kořene כ-נ-ע, který se překládá *být pokorný* (nif.), *pokořit* či *podrobit* (hif.) a v přeneseném významu by též mohl nést význam *být nízko* (nif.), *ponížit* (hif.). V tomto smyslu by Kenaán mohl být označením pro nížinu nebo pro oblast, kde zapadá slunce (Astour, 1965, 348). V tomto smyslu by podle Astoura Kenaán nesl stejný význam jako *Amurru*, což je akkadské označení pro „západ“ a pro zemi Emorejců, která se rozléhala na sever od Kenaánu v oblasti dnešní Sýrie (Astour, 1965, 348). Nabízelo by to zajímavé vysvětlení, proč Kenaánci a Emorejci jsou ve Starém zákoně zmiňováni společně a někdy i v záměně.

Podle druhé teorie by název pocházel z výrazu *kinahhu*, jenž byl zaznamenán v 15. století př. n. l. v archivu churritského města Nuzu a jehož význam by se přičítal nachové či purpurové barvě. Pojmenování Kenaán by podle této interpretace neslo význam „země nachové barvy“. Obdobně vznikl později i řecký výraz Φοινίκη pro Fénicii, odvozený od řeckého překladu fénického výrazu pro purpurovou barvu. Fénicie se rozkládala podél libanonského pobřeží, které se v období helénismu do jisté míry spojovalo s územím Kenaánu a v několika pasážích Septuaginty se כנען překládá nikoli jako Χαναάν (*Chanán*), ale právě jako Φοινίκη (*Foiniké*). (Astour, 1965, 346; Lemche, 1991, 26, 58-59; Novotný, 1956, 320)

Obecně se však přijímá, že název Kenaán je původně semitským pojmem a jeho význam spojovaný s purpurovou barvou je pouze významem dodatečně přeneseným.

Kenaán je zmíněn v množství dalších starověkých zdrojích a závěry týkající se jeho rozlohy a obyvatelstva se liší. V této práci se bude brát v potaz průlomové dílo N. P. Lemcheho *The Canaanites and Their Land* stejně tak jako jeho kritická recepce. Podle Lemcheho neexistovala žádná jasná představa o přesné rozloze Kenaánu ani v době bronzové a toto přetrvávalo v následujících epochách. Zároveň vyvodil, že etnonymum Kenaánec/Kenaánci nebylo nikdy použito jako sebeoznačení etnické skupiny a ve všech případech se jednalo o exonymum (Lemche, 1991, 52). Nadav Naaman naopak tvrdí, že Kenaán byl specifickým teritoriem a obyvatelé tohoto teritoria se ztotožňovali jako Kenaánci souběžně s etnonymy odvozenými od jednotlivých malých království a městských států, které na území existovaly (Naaman, 1999, 408, společně s Ansonem F. Raineyem argumentuje pro širší zvážení historických, archeologických a písemných dokladů a konkluduje, že písemné doklady zmiňující Kenaán vypovídají o jasném pojetí Kenaánu a jeho politické geografie (Rainey, 1996, 12). Teze N. P. Lemcheho a jeho oponentů vycházejí zejména ze zkoumání písemných dokladů z několika

různých od sebe navzájem geograficky vzdálených lokalit zaznamenaných v periferní akkadštině, churritštině a jiných starověkých administrativních jazycích, jejichž zkoumáním se tato práce nezabývá. Nelze se tedy vyjadřovat k jednotlivým nuancím této problematiky, nýbrž jí lze jen zběžně představit a popsat východiska, s kterými se bude pracovat.

Je důležité podotknout, že pojem Kenaán neoznačoval stejnou entitu ve všech obdobích a jako politický útvar vykazoval vysokou míru proměnlivosti v čase a skupiny, které byly v určité době ztotožňovány s Kenaánem se mohly později od něj odlišovat (Benz, 2016, 109). Nicméně pro obecné vystižení oblasti pro účely této práce bude sloužit hraniční vytyčení Nadava Naamana. V některých případech bývá město Ugarit považováno za součást kenaánského teritoria, avšak v této práci se jeho severní hranicí bude chápat město Chamát (dnes Al-Labwe v Libanonu) a jeho východním hraničním vymezením se bude považovat region Hauran v Sýrii a vodní toky Jarmúk a Jordán. Zajordánsko v tomto pojetí leží vně hranic Kenaánu (Naaman, 1994, 410).

Kenaán jako vlastní teritoriální útvar existoval jen jako egyptská provincie (Naaman, 1999, 51-57), zatímco v jiných historických epochách se jednalo o poměrně nesourodý soubor městských států se společným jmenovatelem ve sdíleném kenaánském společensko-kulturním milieu. Pro účely této práce se bude s Kenaánem jako územním celkem pracovat v kontextu období doby bronzové a rané doby železné. Okrajovým historickým obdobím pro formování kenaánské kultury se bude chápat raná doba bronzová a finálním stádiem, kdy dochází k úplnému kulturnímu pohlčení se chápe asyrské dobytí území.

HISTORIE BĀDÁNÍ

Historie zkoumání starověkého Kenaánu podléhala odlišným souvislostem než bádání jiných starověkých civilizací Předního východu. Zatímco povědomí o Mezopotámii, starověkém Egyptě, Asýrii či o Chetitech po dlouhý čas upadlo v zapomnění, byl Kenaán, ztotožněn v Bibli s územím Izraele, uchovaný v západním myšlení jako součást křesťanského dědictví. Právě toto spojení s křesťanstvím bylo hlavní motivací historických badatelských snah. (Alpert-Nakhai, 2001, 9; Heller, 2010, 257)

Povědomí o Kenaánu nebylo v rané historiografii příliš rozšířené a lze mluvit pouze o několika záznamech řeckých či římských autorů. Mezi nejvýznamnější z nich se řadí Filón z Byblu, který v prvním století n. l. sepsal osmi či devítidílné dílo *Foinikiké Historia*, kde se odkazoval na kněze Sanchunjatona z doby kolem 800 př. n. l. Spisy Filona a Sanchunjatona se dodnes

dochovaly jen ve zmínkách *Praeperatio Evangelica* církevního otce Eusebia z Caeserey (Eusebios, *Praeperatio Evangelica*, I, 9-10; IV, 6-17). Další z otců církve, který se o Kenaáncích zmínil byl sv. Augustin v jeho nedokončených komentářích k Pavlovu listu Římanům. Zde zaznamenal, že punské obyvatelstvo Tunisu samo sebe označovalo za Kenaánce (Augustin, *Epistulae ad Romanos inchoata expositio*, 13). (Heller, 2010, 257)

Evropské poutnické a cestovatelské ambice směřované ke Svaté zemi začaly s rozšířením křesťanství a pokračovaly v téměř nezměněné podobě až do dob osvícenských. Pro české prostředí lze vyzdvihnout legendu o sv. Vojtěchovi, podle níž se biskup vypravil do Jeruzaléma, než cesty zanechal v Itálii (Bruno z Querfurtu, 1996, 44-45) nebo cestopisy Kryštofa Haranta. (Velhartická, 2021, 16-18)

Vědecký rozměr se cestám začal přidávat až od 18. století a o vědě jako takové, jež by se zabývala starověkým Kenaánem se dá mluvit od století devatenáctého. Mezi první archeologické výpravy lze řadit francouzský projekt *Mission de Phénicie* uskutečněný v Sidonu v druhé polovině šedesátých let nebo britské zkoumání Jeruzaléma pod koordinací Palestine Exploration Fund od roku 1867. (Cline, 2016, 14; Heller, 2010, 259) Tyto projekty byly umožněné vlivem evropských mocností na Blízkém východě a jejich schopností ovlivňovat dění v Osmanské říši. První archeologové se snažili zejména o mapování biblické historie, očekávali výsledky shodné s biblickými narativy a v mnohých případech byli ideologicky zatíženi. Tento trend pokračoval až do poloviny 20. století, kdy došlo ke vzniku vícečetných proudů v rámci archeologie. Začalo docházet k oddělení archeologie od teologie a postupné inkorporaci tzv. „nové archeologie“, která dominovala posledním dekádam 20. století a poskytla archeologii mnoho nových interdisciplinárních přístupů z oblastí společenských či přírodních věd. (Dever, 1998, 39; Killebrew, 2005, 3)

Bádání bylo definováno též filologickým zkoumáním množství písemných záznamů týkajících se Kenaánu. Mezi nejpodstatnější zdroje písemných zmínek se řadí egyptský archiv z Tell Amarny, objeven v roce 1887 a archivy z města Ugarit (dnes v Ras-es-Šamra v Sýrii), které bylo objeveno ve dvacátých letech 20. století. Obecně lze texty řadit do tří kategorií: egyptské, mezopotámské a domácí kenaánské. (Heller, 2010, 259)

Mnohé z nejvýznamnějších nalezených textů jsou mytologického či rituálního charakteru, a proto je do zkoumání starověkého Kenaánu vhodné zařadit přínosy z pole religionistiky. Mezi

první badatele, kteří kriticky zkoumali starověké semitské náboženství Kenaánu patří zajisté William Robertson Smith a jeho žák James Frazer.

V českém prostředí dlouho dominovala světoznámá jména jako Alois Musil či Bedřich Hrozný, kteří byli jak význačnými filology, tak i prvními českými archeology Blízkého východu. V dnešní době se biblické archeologii věnuje Petr Charvát, Filip Čapek a David R. Moulis, zatímco filologickému bádání se věnuje Jana Mynářová, Ondřej Stehlík a Klára Šašková. Mezi české religionisty, kteří se soustředili na tuto oblast bádání lze zařadit Jana Hellera a Dalibora Antalíka.

VÝVOJ KENAÁNU

Během prehistorického období byl Kenaán obýván různými skupinami lovců a sběračů. Tito první obyvatelé se pro svou obživu spoléhali na lov, sběr a rybolov. Postupem času s nástupem neolitu se začali usazovat ve stálých zemědělských komunitách a zabývali se zemědělstvím a domestikací zvířat. Pro vznik starověkého osídlení byly potřeba specifické podmínky, jako je dostatek půdy, přístup k vodě, komunikační cesty a strategické umístění. Tyto příznivé faktory byly k nalezení pouze v omezených oblastech, především v blízkosti vodních toků. Jakmile byla vybrána vhodná lokalita, přirozeně sloužila potřebám dalších generací, což vedlo k vytvoření umělé mohyly známé jako tell, jejichž zkoumání je zásadní. Archeologické doklady pro zkoumání Kenaánu se nachází nejčastěji v tellech, jejichž velikost se pohybuje v průměru od 7 do 20 akrů. Nejmenší známý tell pokrývá půl akru, zatímco největší, Tell Chacor, má rozlohu 200 akrů. (Mazar, 1993, 9)

V období kolem poloviny 5. tisíciletí př. n. l. došlo k přechodu z kamenné doby k používání měděných nástrojů a vzniku složitějších společenských struktur, což je známé jako období chalkolitu. První vlna migrace, označovaná jako ghassulská kultura, dorazila do Kenaánu kolem roku 4500 př. n. l. Tím začalo období chalkolitu v Kenaánu. Při svém příchodu do této oblasti přinesli nositelé ghassulské kultury s sebou již zavedenou řemeslnou tradici v oblasti kovoobrábění, jejich původ však není znám. (Heller, 2010, 277–278)

V rané době bronzové (kolem 3. tisíciletí př. n. l.) byl Kenaán svědkem významného pokroku v technologii, obchodu a urbanizaci. Toto období vidělo vzestup městských států a zřízení centralizovaných politických systémů. Kenaán se stal centrem mezinárodního obchodu a propojil Mezopotámii, Egypt a další okolní civilizace. Starší doba bronzová v Kenaánu se

vyznačovala výstavbou působivých městských hradeb, chrámů a paláců, které ukazovaly bohatství a moc vládnoucích elit. Tato městská centra sloužila jako politická, ekonomická a kulturní centra a podporovala výměnu myšlenek, zboží a technologií. Stojí za zmínku, že Kenaán byl v tomto období ovlivněn sousedními civilizacemi, zejména Egyptem a Mezopotámií. Tento vliv lze vidět v umění, architektuře a hmotné kultuře regionu. (Heller, 2010, 278–279)

Rozkvět nastal ve střední době bronzové (přibližně 2000 až 1500 př.n.l.), kdy došlo k výraznému vývoji urbanizace a kenaánských městských států. Do tohoto období též spadají první písemné doklady o Kenaánu, které pochází z egyptských exekračních textů a dále z archívů z Mari (Tell el-Hariri) a z Alalachu (Heller, 2010, 280). Pozdní doba bronzová (1500 až 1200 př.n.l.) byla charakteristická přítomností egyptské a chetitské nadvlády v levantském regionu. Egypt měl dlouhotrvající kontrolu nad strategicky důležitými městskými státy v Kenaánu během 18., 19. a na počátku 20. dynastie. Během pozdní 19. a rané 20. dynastie dosáhl vliv Egypta v Kenaánu až k Tell Bet-šeánu a rozšířil se na západ podél Jizre'elského údolí, které fungovalo jako geografická hranice mezi jižním a severním Kenaánem. Toto rozdělení je patrné nejen v dobových textech, ale také v nepatrných, leč zřetelných variacích v keramických souborech nalezených severně a jižně od údolí Jizre'el. (Killbrew, 2005, 12–13)

Pozdní doba bronzová byla v Kenaánu pozoruhodným obdobím pro nálezy materiální kultury. Kosmopolitní povaha kenaánských správních center a jejich bohatství se odráží v nálezech drahých kovů, které byly vedle mědi a cínu hojně dováženy a nálezech uměleckých předmětů ze slonoviny, polodrahokamů a vzácných importovaných materiálů. To souhrnně naznačuje nárůst okázalé spotřeby v hospodářských a politických centrech stejně jako jejich mezinárodní obchodní a kulturní kontakty. V pobřežních oblastech a regionech pod egyptským vlivem se vyskytovaly různé formy pohřbívání, včetně antropoidních rakví. (Grabbe, 2017, 175)

Koncem doby bronzové dochází k celkovému úpadku a destabilizaci a kenaánské státní útvary čelily rostoucímu tlaku různých vnějších sil, včetně invazí mořských národů, expanze sousední Asýrie společně s ukončením egyptské nadvlády v oblasti (Grabbe, 2017, 173; Mazar, 1993, 287-289). Významnou roli při přetváření poměrů sehrála také formace izraelských kmenů v regionu během rané doby železné. Izraelité, kteří sdíleli určité kulturní

a jazykové podobnosti s Kenaánci postupně získali moc a vliv v této oblasti. Je důležité poznamenat, že zbytky kenaánské kultury přetrvávaly i poté, co jejich politické a sociální struktury prošly významnými změnami. Odkaz Kenaánců lze pozorovat v materiálních dokladech, jako jsou archeologická naleziště a artefakty, stejně jako v kulturních praktikách a tradicích, které byly převzaty novými dominantními civilizacemi regionu. (Mazar, 1993, 355–357)

Mořské národy, nazývané Pelištejci nebo Filistinští, obsadili na počátku doby železné (kolem 1200 př.n.l.) pobřežní roviny Levanty a založili zde pět významných měst: Gazu, Aškalon, Gat, Ašdod a Ekron. Pelištejci pravděpodobně pocházeli z ilýrských zemí a do Palestiny přišli přes Krétu. Dali tak této oblasti jméno Palestina: Pelešet – země Pelištejců (Grabbe, 2017, 173). Do Kenaánu pronikli též v přibližně stejné době semitští Aramejci z vnitrozemí. V Sýrii vznikalo několik menších novochetitských států, které podléhaly mnoha změnám. Ty způsobovaly, že se státy často spojovaly nebo zanikaly. Na pozadí tohoto vývoje se začala formovat Fénicie jako sdružením kulturně příbuzných městských států (Byblos, Arad, Bérytos, Sidón, Týros), která fungovala jako samostatná města pod vládou králů. Významnou roli sehrávalo zejména město Sidón a později Týros (dnes známé jako Súr). Fénická kolonizace Středomoří neměla dobyvačný charakter jako nájezdy mořských národů, ale jednalo se spíše o vytváření obchodních center v přístavních městech. Nejstarší vznikala v 10. století, ale tento proces pokračoval až do 8. století. (Heller, 2010, 283–284)

Situace se změnila s nástupem Asyřanů, kteří postupně dobývali přilehlé oblasti podél pobřeží od severu. Damašští králové, zejména Hazael a Benhadad III., dál válčili se svými sousedy místo toho, aby se snažili společně čelit Asýrii, což umožnilo její hladké převzetí moci v oblasti. Finálně asyrské expanzi padl za oběť i severní Izrael a roku 722 př. n. l. Další vlnu vojenské expanze v Judsku vedl král Sancherib, jenž v roce 701 př.n.l. dobyl významná centra a pokusil se o dobytí Jeruzaléma. Králové Assarhaddon (681–669) a Aššurbanipal (668–627) pronikli až na jih a podrobili si i Fénicii, která si dosud udržovala určitou míru samostatnosti za formálního uznání asyrské svrchovanosti (Heller, 2010, 282) a konec asyrské nadvlády se řadí do konci vlády Aššurbanipala, s nímž Asýrie upadala až do svého finálního kolapsu. Jejím následovníkem se stala Babylonie. (Mazar, 1993, 545)

OBYVATELÉ KENAÁNU

Starověký Kenaán byl region charakterizovaný etnickou a kulturní rozmanitostí, kde existovalo mnoho městských států, z nichž každý měl své vlastní politické, sociální a náboženské struktury. Tyto struktury byly v pozdní době bronzové pohlcené jednotným socio-ekonomickým systémem pod nadvládou Egypta, jak dokazují písemné i hmotné nálezy. (Killbrew, 2005, 12) Obyvatelstvo Kenaánu se sestávalo z různých etnických skupin, včetně Kenaánejců, Emorejců, Jebúsejců, Pelištejců a dalších. Mezi původní obyvatelstvo Kenaánu se podle Bible řadili též Chetejci a společně s Kenaánci a Emorejci zabírali první tři příčky ve výčtech národů. Existuje však dominantní pojetí, že seznamy národů, které podle Starého zákona údajně obývaly kenaánskou zemi před izraelským dobytím, jsou literárně-ideologickou konstrukcí vytvořenou v pozdější době. Některými badateli je považováno za fakt, že složení těchto seznamů bylo motivováno ideologickými záměry a že jim chybí historická autentičnost. (Naaman, 2016, 137)

V Bibli jsou Kenaánci součástí narativu jako "ti druzí", čímž prezentují skupinu odlišnou a často antagonistickou vůči Izraelitům. Toto zobrazení Kenaánejců jako "těch druhých" slouží různým účelům v biblických příbězích, včetně stanovení etnických a náboženských hranic, ospravedlnění územních nároků a posílení izraelské identity. Pojetí "druhého" je v Bibli složitý a mnohostranný jev, který slouží pro vyjádření identity na základě odlišnosti a zdůrazňuje vnímané kulturní, náboženské a morální rozdíly mezi Izraelity a Kenaánci. (Sparks, 1998, 6) Kenaánci jsou líčeni jako obyvatelé země, kterou Izraelité usilují ovládnout a která je součástí jejich dědictví. Hebrejská Bible často popisuje Kenaánce jako modloslužebníky, morálně zkažené a zapojené do praktik, které jsou pro izraelské náboženské a společenské normy nepřijatelné. Tato zobrazení slouží k posílení izraelského sebeuvědomění jako vyvoleného Božího lidu a legitimizaci jejich nároků na zemi Kenaán. Je však důležité poznamenat, že zobrazení Kenaánců v hebrejské Bibli není jednotné. Existují příklady, kdy jsou Kenaánci zobrazováni odlišným způsobem, což odráží interakce, smíšená manželství a spojenectví s Izraelity. Tato zobrazení zpochybňují jednostranný pohled na Kenaánce jako zcela nepřátelské nebo cizí "druhé". (Cohn, 1994, 74–75) Podrobnému zkoumání tohoto pojetí bude věnována kapitola pod názvem *Chetitě v biblických pramenech*.

CHESTITÉ

Počátky formování Chetitů lze trasovat zhruba do počátku druhého tisíciletí př.n.l., poté co dokončili svůj migrační tah do Anatólie. Panuje obecná neshoda o přesném odhadu odkud a kdy tento indoevropský kmen přišel, častou úvahou však bývá severní, evropský nebo kavkazský původ s několika po sobě jdoucími migračními vlnami v průběhu 3. tisíciletí př. n. l. (Zamarovský, 1964, 219–220). Společně s nimi Anatólii obývala jiná etnika indoevropského i neindoevropského původu. Za zmínku stojí nejsilnější kmen domácího obyvatelstva, tzv. Chattijci, kteří používali chattijský jazyk a měli za své správní středisko město Chattuša (dnešní Boğazköy) (Prosecký, 2015, 8–9). Chetitové svůj jazyk označovali za nešijský, podle města Neša, které se ve staroasyrských textech nazývalo Kaneš (dnešní lokalita Kültepe), tudíž lze v jistém ohledu Chetity považovat za „Nešity“ (McMahon, 1989, 65; Prosecký, 2015, 8–9). To, co nazýváme chetitskou kulturou je souhrn rané chattijské kultury, kultury nově příchozích Indoevropanů a pozdější churrijské kultury ze severní části Mezopotámie (McMahon, 1989, 65).

Mírně nepřesné označení Chetitové se ujalo podle biblického národa, nesoucí v českých překladech jméno Chetejci, který je podle Bible označován za potomstvo Chéta, syna Kenaanova, vnuka Cháмова a pravnuka Noemova (Gen 10,1–15). Ve světových jazycích existuje též označení pro historický a biblický národ, v angličtině a francouzštině *Hittites*, v němčině *Hethiter*. V původních textech Bedřicha Hrozného se používá označení *Hethité*, zastaralé označení převzaté z Bible kralické, nicméně s postupem doby se v češtině ujalo označení *Chetitové*. (Alaura, 2022, 694; Prosecký, 2015, 8–9; Zamarovský, 1964, 14)

Pod pojmem Chetitové se tradičně míní obyvatelé chetitské říše středního a pozdního 2. tisíciletí př. n. l. až do doby zániku kolem roku 1200 př.n.l. Tato práce bude pracovat s tímto pojetím, bude však přihlížet i k pozdějšímu obyvatelstvu tzv. novochetitských státních útvarů, které nesly odkaz chetitské říše v 11. až 7. století př.n.l. Rozdělení na Chetity a Novochetity (též Syrochetity) není pouze časovým rozdělením, ale i geografickým. Středisko chetitské říše bylo ve střední Anatólii, zatímco novochetitské státní útvary se rozprostíraly v jihovýchodní Anatólii a severní Sýrii. Chetitská říše odpovídá egyptským 18. a 19. vládnoucím dynastiím a historické doklady lze nacházet v chetitském archivu v Boğazköy v podobě přijaté korespondence od panovníků zmíněných dynastií. Novochetitové mají naopak mnoho vztyčných bodů a historických paralel v asyrské historii. (Bryce, 2012, 47; Henry, 2003, 178)

V této práci se bude tedy pracovat s trojím rozdělením Chetitů podle výše zmíněných kritérií. Pro národ chetitské říše doby bronzové se bude využívat označení Chetité, pro obyvatelstvo státních útvarů doby železné pojem Novochetité a pro biblický národ výraz Chetejci podle českého ekumenického překladu.

HISTORIE BĀDÁNĪ

Chetité, i přes velikost a význam své říše, neprošli do klasických historických záznamů a časem naprosto vymizeli z historického povědomí. Jedinými zmínkami dostupnými pro badatele a dějepisce se staly nepočtené biblické verše, nepřesný Hérodotův popis chetitského kamenného tesaného reliéfu v Karabelu (Hdt. II, 106) a Pausánievy zmínky o reliéfu Niobé v Sipylu (Paus. I, 21 a III, 22), dnes přičítanému chetitskému božstvu (Arroyo, 2020, 96). Chetité tak čekali na své znovuobjevení až do 19. století, kdy začaly pozornost evropských cestovatelů a kartografů poutat zvláštní kamenné reliéfy, jež byly později v roce 1876 A. H. Saycem připsány biblickým Chetejcům. Sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století by se dala charakterizovat jako období zásadního předělu v chápání historických zdrojů odkazujících na Chetity a památek, které jim byly připsovány. Objevení archivu v Tell el-Amarně a podrobné zkoumání egyptských napsů a klínopisných záznamů Babylonie a Asýrie společně přispělo tezi o existenci rozsáhlé a významné říše Chetitů. Poprvé byla navržena myšlenka, že Chetité byli národem severní Sýrie či Anatólie, nikoli Palestiny. (Alaura, 2015, 15; Alaura, 2022, 694; Beckman, 2007, 97–98; Sayce, 1890, 37–41; Zamarovský, 1964, 22–24)

Úspěchy a popularita bádání začaly růst v 90. letech 19. století. Chetitologický výzkum se totiž v obecné rovině dotýkal dvou palčivých témat tehdejší společnosti: náboženství a rasy. Nicméně chetitologie si stále nemohla dopřát výsadního postavení ve srovnání s jinými oblastmi bádání a například Wilhelm Max Müller se o chetitologii vyjadřoval jako o zájmu „diletantských historiků“.¹ Od roku 1893 se začaly objevovat při archeologických výzkumech v Anatólii první klínopisné tabulky z chetitských archivů v Boğazköy a Kültepe, ale až v roce 1915 byl chetitský jazyk zaznamenán na tabulkách rozluštn Bedřichem Hrozným. Rozluštením chetitského jazyka nastal průlom, kdy se chetitologie definitivně posunula z pozice podkategorie asyriologie, egyptologie či biblické archeologie k svébytnému postavení jako samostatného filologicko-historického oboru. (Alaura, 2022, 713–719; Genz–Mielke, 2011, 2) Hrozného návrh byl prezentován v době, kdy se v německé

---

¹ „Die Hetiter sind das jetzige Modevolk dilettantischer Historiker.“ cit. květen 2023, dostupné online: <https://www.orient-gesellschaft.de/forschungen/projekt.php?p=8>

vědě objevovaly nové trendy a přístupy v antropologii, což vedlo disciplínu do nacionalistického vědeckého rasismu 20. let 20. století (Alaura, 2022, 726).

Dvacátá léta 20. století byla též ovlivněna vznikem Turecké republiky a zvolením Mustafy Kemala Atatürka jako prezidenta. Následující dekádu se historický výzkum a archeologické vykopávky staly nástrojem pro vytváření nové národní identity Turecka, založené na předklasických tureckých dějinách. Nastal nový příliv tureckých badatelů do oblasti chetitologie a zároveň byly v Turecku vítány i zahraniční týmy odborníků. Souběžně vývoj v Německu způsobil, že po roce 1933 nebylo umožněno mnoha badatelům židovského původu nebo badatelům s odlišnou politickou afiliací pokračovat v práci a stav německého bádání tímto ustrnul. Němečtí badatelé emigrovali do Turecka nebo do jiných zemí jako USA, Velká Británie. Podmínky v Turecku se změnily se smrtí Atatürka v roce 1938 a s vypuknutím války v roce 1939. Turecko eventuelně Německu vyhlásilo válku a němečtí badatelé museli Turecko opustit. (Alaura, 2022, 730–740)

Bádání na poli chetitologie v českém akademickém prostředí začalo s jmenováním Bedřicha Hrozného profesorem klínopisného bádání a dějin starého Orientu v Praze v roce 1919 a se založením Orientálního ústavu v roce 1922. S podporou tehdejší vlády a sponzorství z obchodních, bankovních a finančních kruhů uskutečnil Bedřich Hrozný archeologické projekty v Sýrii v roce 1924 a v roce 1925 na slavném nalezišti Kültepe, kde se již v minulosti našlo mnoho klínopisných tabulek. Za svůj výzkum v Kültepe dokázal Bedřich Hrozný nalézt zhruba tisícovku tabulek, z nichž část putovala do Prahy do sbírek semináře pro starověký Přední východ Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Ke svému úspěchu na poli filologie tímto Hrozný přidal i archeologický úspěch s trvalým vědeckým významem. Mezi jeho další počiny patřilo luštění chetitských hieroglyfů a další archeologická expedice do Turecka v roce 1934 za účelem studia a sběru chetitských hieroglyfických nápisů. (Velhartická, 2021, 204, 450; Prosecký, 2015, 1–9; Zamarovský, 1964, 138–154)

Další bádání bylo přerušeno okolnostmi spojenými s okupací a druhou světovou válkou, nicméně se do této doby Hroznému podařilo vychovat další generaci badatelů na poli starověkého Předního východu, kteří od padesátých let působili mimo univerzitu též v Orientálním ústavu AV ČR. (Prosecký, 2015, 12–13; Velhartická, 2021, 452–453)

Mezinárodní chetitologie se v období po druhé světové válce začala otevírat přínosům z jiných oborů jako sociologie, ekonomie, antropologie nebo přírodní vědy. Od sedmdesátých let

pokračovaly snahy rozšiřovat filologické zdroje pro chetitologii, a to zejména v podobě kompilace a publikace slovníků chetitského jazyka v Mnichově a Chicagu. Mezi významné úspěchy posledních tří dekad 20. století patří mimořádné epigrafické nálezy u Boğazköy a objev archivů klínového písma na jiných lokalitách. To umožnilo načrtnout vztah mezi Chattušou a ostatními centry chetitské kultury. (Alaura, 2022, 740–750)

Pro toto období je v české chetitologii nepřehlédnutelný přínos Vladimíra Součka, který se věnoval chetitským právním a rituálním textům a vydával mnohé příručky a výkladové práce k chetitskému jazyku. Za zmínění stojí jeho rozsáhlé dílo *Systematische Bibliographie der Hethitologie 1915–1995*, na jehož sestavení se podílela Jana Siegllová-Součková. Právě ji společně s Šárkou Velhartickou řadíme mezi současné české chetitology. (Velhartická, 2021, 454–461)

Poslední dekády se dají obecně charakterizovat nárustem zájmu o chetitologii a od 90. let vychází mnoho publikací, které si dávají za úkol seznámit i neodbornou veřejnost se stavem bádání. Zároveň v posledních několika letech badatelé projevují rostoucí zájem o interdisciplinární a holistické řešení velkých historických problémů, jako např. otázky konce říše Chetitů. S ohledem na současné trendy je však primárním cílem současných chetitologů zajistit pokračování archeologických výzkumů a zveřejňování dokumentace z terénu, včetně dokumentace ze starších archeologických projektů, které nebyly dosud publikovány. Příprava a publikace nově nalezených nebo dosud nepublikovaných klínopisných a hieroglyfických textů jsou a zůstávají hlavními činnostmi chetitologie. (Alaura, 2022, 755; Genz–Mielke, 2011, 1)

VZNIK A VÝVOJ CHETITSKÉ ŘÍŠE

Chetitové původně existovali v Anatolii jako změť menších kmenů či kmenových svazů, ale v 20. až 19. století př.n.l. se začaly etablovat mocnější chetitské kmenové útvary, které usilovaly o nadvládu, ať už mezi sebou či vůči Chattijcům. V této době též existovaly v Anatolii silné obchodnické kolonie spravované Asyřany, vůči jejichž kontrole se vzbouřil místní panovník města Kuššar Pithana. Ten ve snaze převzít kontrolu nad obchodními stezkami dobyl nejvýznamnější obchodní středisko Kaneš a v tomto úsilí dál pokračoval jeho syn Anitta, který obsadil rozlehlé území podél řeky Halys a učinil město Kaneš hlavním centrem pro toto území. Kolem roku 1800 př.n.l. dokázal porazit Chattijce a dobýt město

Chattuša, které později nabylo významu jako hlavní město chetitské říše. Ačkoli Anitta není přímo zmíněn žádnými pozdějšími chetitskými velkokráli jako jejich předek či předchůdce, ve smyslu politického vývoje představoval zlomový bod a jeho království bylo jistě předzvěstí pozdější chetitské říše. (Collins, 2007, 29; Zamarovský, 1964, 222)

Chetitská panovnická linie začíná o několik generací později s Chatušilim I., syna Labarny, jenž původně obýval město Kuššar. Mohlo by se jednat o potomka místní panovnické dynastie a o vzdáleného příbuzného Anitty (Collins, 2007, 37). Jeho jméno je odvozeno od nového správního střediska Chattušaš, kam se přesunul v 17. st. př. n. l. Chatušili I. Vedl intenzivní kampaň v Sýrii, ve které pokračoval jeho vnuk a následovník na trůnu Muršili I. (kolem roku 1600 př.n.l.). Podařilo se mu dobýt Aleppo a Babylon. Babylon se sice nestal součástí chetitského území, ale prestiž Chetitů tímto vzrostla (Collins, 2007, 40; Klengel, 2011, 32).

Po smrti Muršiliho nastalo období 200 let politické nestability, kdy se vystřídalo přes desítku panovníků, kteří představovali období starého království, jež trvalo zhruba do roku 1400 př.n.l. V některých pojetích se trvání starého království počítá do roku 1400 se stoletým obdobím středního království až do r. 1500. V této době se k moci dostal Tutchalijaš II. (někdy označován též jako Tutchalijaš I.), jehož vláda představovala obnovení dynastie Chatušiliho I. Tutchalijaši II. lze též oprávněně připsat počátek chetitské říše. (Collins, 2007, 42) Jeho následovníci postupně ztráceli území, až nakonec padlo i město Chattušaš. Po pádu hlavního města získal moc Šuppiluliumaš I., mladší syn Tutchalije III. když kolem roku 1350 př. n. l. svrhl svého bratra z trůnu. Tímto nastala doba silného velkokrále, jenž dokázal ovládnout celou Anatolii. Kuriózně se tomuto králi dostala nabídka egyptské princezny Anchesenamón, vdovy po Tutanchámonovi, která žádala o sňatek s jedním z Šuppiluliumašových synů, čímž by se chetitský potomek panovnického rodu stal egyptským faraonem a bohem. Tato nabídka dokládá o významu Chetitů a jejich rovnocennému postavení s jinými říšemi v očích Egypta. (Collins, 2007, 48–49; Zamarovský, 1964, 241)

Pokračující válečné výpravy Chetitů a Egyptanů do Sýrie způsobovaly, že docházelo k opakovaným vojenským střetům těchto dvou mocností. Druhý faraon 19. vládnoucí dynastie Egypta Sethi I. se vydal znovudobýt Kadeš a Amurru a zahájil sérii střetů, která kulminovala největší bitvou dosavadního světa v roce 1275 př.n.l. u Kadeše. Zde táhl

proslulý Rameses II. proti Muvatallišim II., oba s vojsky čítajícími 20 000 mužů. (Zamarovský, 1964, 242) Navzdory egyptským tvrzením o vítězství bylo vojsko Ramesse II. zachráněno pouze díky příchodu posil. Chetitě nepochybně utrpěli těžké ztráty, jak naznačují seznamy jmen mrtvých chetitských důstojníků na zdech Ramessea v Thébách, ale nakonec vzešli z bitvy vítězně a dokázali egyptské vojsko potlačit (Collins, 2007, 55). Další z chetitských panovníků Chattušili III. nakonec s Ramessem II. uzavřel v roce 1259 př.n.l. mírovou smlouvu, která je dochovaná v chrámovém komplexu v Karnaku stejně jako na hliněné tabulce nalezené v Chattuši. Přijetím dohody nastalo období chetitsko-egyptského míru, který vedl k prosperitě obchodních a diplomatických vztahů. (Collins, 2007, 61)

Posledním panovníkem před zánikem chetitské říše byl Šuppiluliumaš II., který zdědil kolem roku 1200 př.n.l. říši v neodvratitelném úpadku. Zánik mocných říší koncem doby bronzové se dnes přičítá mnohým faktorům a nelze je redukovat pouze na jednu příčinu. Záznamy z dob vlády egyptských panovníků Meneptaha a Ramesse III. zmiňují námořní bitvy s několika různými skupinami, kterým se v současném bádání přezdívá mořské národy. Ty přispěly k destabilizaci v době, kdy již řádil dlouhodobý hladomor a neúroda jako výsledek klimatických změn a kdy se místní obyvatelstva přesouvala za vidinou lepších podmínek. Do roku 1175 př.n.l. byla chetitská říše zničena, jak dokládá egyptský nápis z Medinet Habu. Slavné město Chattušaš bylo před jeho finálním zničením opuštěno a dokumenty o Šuppiluliumově vládě se v jeho archívech nenašly. (Collins, 2007, 78)

NOVOCHETITÉ

Pro období bezprostředně po pádu chetitské říše existuje poměrně málo archeologických a písemných zmínek. Doklady o přítomnosti Chetitů ve střední Anatolii zmizely s kolapsem chetitské říše a pouze tzv. novochetitské státní útvary se staly nositeli chetitské kultury až do doby železné (Genz–Mielke, 2011, 20). Novochetitské státní útvary se začaly tvořit v prostředí bezvlády, kdy se nesourodé populační celky mísily mimo bývalé chetitské provincie. Jedná se o vzniklá království nebo městské státy, které se vynořily v oblastech dřív spadajících pod nadvládu chetitské říše. Jejich nejvyšší koncentrace byla v oblasti jižní Anatolie, po horním toku řeky Eufrat a v severní a západní Sýrii. Tyto státy se také často nacházely podél obchodních cest, což přispívalo jejich prosperitě a rozvoji. (Collins, 2007, 81) Novochetitské státní útvary se skládaly z rozmanitého obyvatelstva a musely opakovaně čelit náporu Asyřanů. Právě na pozadí asyrských dějin se dá období existence Novochetitů od 12. století do pozdního 8. století nejlépe obsáhnout. V období, kdy mnoho státních celků Předního východu utrpělo

vážný úpadek nebo dočista zmizelo, se Asýrie dokázala etablovat jako mocné království, které vyvíjelo podstatnou kontrolu nad oblastí severní Mezopotámie (Bryce, 2012, 195). Po rozpadu chetitské říše a stažení Egypta z Levanty neměla malá novochetitská království oporu v mocném panovníkovi a byla zranitelná útokům. Této skutečnosti využil nejdříve Tiglatpilešar I., jenž podnikl do oblasti několik výprav a označil se za „pána celé země Chatti“, nicméně jeho kampaň měla ve skutečnosti spíše povahu královské návštěvy než dobovačné kampaně (Bryce, 2012, 201). Od Tiglatpilešarovi smrti oblasti na západ od Asýrie nepocítily asyrské nájezdy až do dob novoasyrského panovníka Aššurnasirpala II. a jeho syna Salmanassara III., které začaly kolem roku 870. Konečná inkorporace posledních samostatných novochetitských království do asyrské říše proběhla za vlády Sargona II. (721–705). (Bryce, 2012, 210) V této době se začalo používat označení „Chatti“ pro celou Asyrskou říši, které mohlo odkazovat na celou oblast Syropalestiny včetně přilehlých území Kilikie a Malé Asie. V některých záznamech i obyvatelstvo Ašdodu bylo nazýváno Chetity. Toto široké použití termínu „Chatti“ pokračovalo i v novobabylonské době za vlády Nabukadnezara (605–562), kdy zahrnovalo i Aškelon, což by napovídalo, že pojmenování „Chatti“ se rozšířilo až k hranicím Egypta. V mezopotámských pramenech se tedy termín změnil z označení pro velkoříši na obecné označení pro Syropalestinu a přilehlé oblasti. (Gerhards, 2009, 146)

CHEITITÉ MIMO ANATOLII

Po pádu chetitské říše se pravděpodobně část chetitského obyvatelstva přesunula do Sýrie, což je typicky dokládáno jazykovou a uměleckou podobností kamenných reliéfů a epigrafických nápisů ze Sýrie s těmi z Anatólie doby bronzové. Je možné, že vládnoucí vrstva z Chattuši se přesunula do Karchemiše, města ležící na hranici mezi dnešním Tureckem a Sýrií, které během zvratů spojených s kolapsem pozdní doby bronzové nepadlo. Nicméně král Kuzi-Tešub, první dokumentovaný vládce Karchemiše po pádu říše, byl místního původu. Považoval se však v jistém smyslu za následníka Chetitů a přijal pro sebe označení velkokrál, které bylo výhradně používáno pro chetitské panovníky. Vědomě tím Kuzi-Tešub zaujal vládnoucí pozici nad zbytky rozpadlé chetitské říše. (Bryce, 2012, 195; Collins, 2007, 80)

Mnohem kritičtěji se k teorii chetitské migrace do Sýrie po pádu říše staví Trevor Bryce, jenž tvrdí, že neexistují spolehlivé ani početné doklady pro podporu této teze. Připouští migraci chetitského obyvatelstva nízkého rozsahu, předpokládá však, že většina anatólské populace, která do Sýrie přišla učinila tak za vlády Šupililuma I. Ten začlenil syrskou oblast

do chetitského území a ustanovil chetitskou nadvládu skrze vazalské státy v Karchemiši a Aleppu. Chetitskou složku novochetitských státních útvarů v Sýrii tedy pravděpodobně tvořili asimilovaní potomci starších migračních vln z Anatólie (Bryce, 2012, 59–60).

CHEITÉ V BIBLICKÝCH PRAMENECH

Starý zákon se na několika místech zmiňuje o národu חִיטִים (*chitim*), který byl v řecké Septuagintě přeložen jako Χετταίους (*chettaious*) a v latinské Vulgátě jako *Hettheum*. V moderních jazycích jméno nabírá několika podob, například Martin Luther jej přeložil do němčiny jako *Hethiter* a v anglickém jazyce se nejdříve používal překlad *Hethites* na základě Vulgaty, později se přijalo označení *Hittites* podle Ženevské bible z roku 1560. (Wood, 2011, 239) Bible kralická pracuje s pojmem *Hethité*, v českém ekumenickém překladu bylo však použito označení *Chetejci*. Jedná se o etnonymum odvozené od Chéta, jenž byl synem Kenaana a potomkem Noéma (Gen 10,1–15). Chetejci se nejčastěji vyskytují po boku dalších národů vzešlých z Kenaana, jako jsou Emorejci, Jebúsejci a Chivejci a figurují jako označení pro původní kenaanský lid (Ishida, 1979, 469).

Nelze však zaměnit pojem Chetejci s pojmy jako Kenaánci či Emorejci, které sloužily v biblických textech jako souhrnný termín pro veškeré původní obyvatelstvo Kenaánu (Gen 12, 6; 15,16). Podle analýzy Tommoa Ishidy si pojem Chetejci zachoval specifický ráz odkazující na konkrétní etnickou skupinu až do doby pádu severního novochetitského království Chamát v roce 720 př.n.l., které bylo podle biblické tradice severně od Davidovy sjednocené říše a zřejmě pod vlivem Izraele (van Seters, 1972, 66). Je však velmi obtížné zařadit jakýkoli biblický text se zmínkou o Chetejcích do dřívější doby než 8. st. př.n.l. (van Seters, 1972, 81) a právě v této době se termín „Chatti“ zobecnil natolik, že již nenesl žádný příliš konkrétní význam. Odvozený pojem Chetejci se začal přiřazovat k biblickým k seznamům národů, se kterými se opakovaně setkáváme a které vznikly za účelem upevnit izraelskou etnickou identitu a legitimizovat nárok na kenaánské území (Ishida, 1979, 475–478). Simon však argumentuje, že bibličtí Chetejci mají z filologického hlediska pramálo společného s pojmem „Chatti“ (Simon, 2013, 28).

BADATELSKÉ PŘÍSTUPY A CHARAKTERIZACE PROBLEMATIKY

Biblické zmínky o Chetejcích lze rozdělit podle několika kritérií a nejčastěji se badatelé uchylují k rozdělení biblických zmínek na dvě skupiny. Zaprvé se jedná o zobrazení Chetejců jako součásti domácího obyvatelstva Kenaánu a za druhé se jedná o popis Chetejců jakožto obyvatel vnějšího severního území. (Bruce, 1951, 7; Ishida, 1979, 478; McMahon, 1989, 74; Singer, 2006, 725; van Seters 1972, 6)

Celkově se Chetejci vyskytují jednašedesátkrát v 56 verších Starého zákona. Jedná se o poměrně nízký počet ve srovnání s jinými biblickými národy, nicméně jejich význam byl

vyzdvižen ve verši, kde jsou chetejští králové zmíněni po boku králů egyptských (2 Kr 7,6) a kde Chetejci figurují jako vnější obyvatelstvo severního území. Jakožto domácí obyvatelstvo jsou označeni jednotliví chetejští protagonisté biblických příběhů. Jsou to Efrón, který prodal Abrahamovi pohřebiště pro Sárú (Gen 15, 20 a násl.), válečník Uriáš (2 Sam 11,3–15), Elón a Beér, tchánové Ezaua (Gen 26,34), Sóchar, otec Efróna (Gen 25,9) a Achímelek (1 Sam 26:6). Kenaánští Chetejci podle Bible přebývali v Judských horách (Nu 13,29), zejména jeho střední a jižní oblast s koncentrací v Jeruzalémě, Hebronu a Beerševě (Ishida, 1979, 473). Mnohé z biblických zmínek lze chápat jako odkaz na Novochetity, etnicky smíšené obyvatelstvo severní syropalestinské oblasti, ale neexistuje přesvědčivá odpověď na otázku, zda domácí Chetejci obývající jižní hornaté oblasti Kenaánu jsou jakkoli spřízněni se severními Novochetity či dokonce s anatolskými Chetity pozdní doby bronzové.

Pro další analýzu mohou sloužit originální hebrejské výrazy, které byly souhrnně přeloženy pod výrazem Chetejci a odvozenými etnonymy – jedná se o výrazy חִתִּים (*chitim*), חִתִּי (*chiti*), בְּנֵי־חֵת (*bnej chet*) a jejich ženské podoby חִתִּיּוֹת (*chitijot*), חִתִּית (*chitit*) a בְּנוֹת־חֵת (*bnot chet*), které jsou rozdělovány na etnonyma a demonyma a na výrazy u kterých je vodné použít překlad *Chetejci* (pro domácí obyvatelstvo) a kdy *Chetitě* (pro vnější severní obyvatelstvo). (McMahon, 1989, 74–75; Simon, 2013, 27; Wood, 2011, 250)

S rozdělením lze pokračovat podle odhadovaného stáří a zdroje jednotlivých zmínek s použitím modifikované verze Wellhausenovy teorie o biblických pramenech, jak to činí například John van Seters, jenž konstatuje, že většina zmínek o Chetitech pochází z pramenu P (Gibson, 1961, 226; van Seters, 1972, 78–79).

Jedním z prvních badatelů, kteří se zabývali otázkou Chetitů ve Starém zákoně byl Archibald Henry Sayce, který v roce 1928 napsal článek pokoušející se spojit chetitské doklady s biblickým textem. Dobové přesvědčení mělo za to, že Chetejci zmíněni v hebrejské Bibli odkazují na Chetity nově objevené chetitské říše z Anatólie. Ve 30. letech 20. století však do diskuse přispěli chetitologové Emil Forrer a Louis Delaporte poukazem na to, že termín „Chetitě“ měl různé historické aplikace a netýkal se výhradně anatólské říše doby bronzové. Navrhli myšlenku migrace, aby vysvětlili přítomnost Chetitů v Kenaánu v době železné a Forrer byl první, kdo poskytl historické důkazy naznačující migraci obyvatel z Anatólie do Kenaánu za vlády Muršiliho II. (1321–1295 př.n.l.). Tato teorie byla však postupem času vyvrácena. (Bruce, 1951, 17; Hoffner, 1969, 30; Collins, 2012, 5; Ishida, 1979, 469)

Dále F. F. Bruce se zabýval různými teoriemi vysvětlujícími přítomnost Chetitů v Kenaánu, přičemž vycházel z doslovného výkladu biblické chronologie. Podporoval teorii, že krále Tideála (Gen 14,1) lze ztotožnit s chetitským králem Tutchalijou (Bruce, 1951, 21). Dalším badatelem, který výrazně přispěl k problematice biblických Chetejců, tentokrát z pohledu chetitologie, byl Henry A. Hoffner. Nepovažoval však za podstatnou otázku přítomnost Chetitů v Kenaánu nebo jejich možný kulturní kontakt s Kenaánem (Collins, 2012, 6; Hoffner, 1969, 27).

Z pohledu archeologie se této otázce věnovali Aharon Kempinski a následně Itamar Singer, který předložil dvě možné interpretace o původu biblických Chetejců. Jedna z nich předpokládá, že Chetitě z Anatolie migrovali do Kenaánu po pádu své říše a asimilovali se s místní kulturou. Druhý návrh předpokládá, že bibličtí autoři zdělili používání termínu "Chetitě" od novoasyrské a novobabylonské civilizace. (Collins, 2012, 6; Singer, 2006, 530–538)

V poslední době se na téma Chetitů v Bibli vyjadřuje též Billie Jean Collins, jež tvrdí, že biblické zmínky jsou spíše symbolické a ideologické, nikoliv striktně historické. Přesto podle ní v biblických narativěch existuje jádro historické vzpomínky, které je patrné zejména v seznamech národů. Ačkoli podle Collins jsou tedy Chetejci v podstatě literárním konstruktem, stále zde existuje souvislost s chetitskou říší pozdní doby bronzové skrze teorii o kolektivní paměti a orální historii. Chetejci sloužili v podání autorů biblických textů jako „ti druzí“ na základě jichž docházelo k budování izraelské etnické a posléze národní identity. (Collins, 2012, 7–8)

Otázce archeologických dokladů o možné přítomnosti a vlivu Chetitů v oblasti Kenaánu se bude podrobněji věnovat následující kapitola. Tato kapitola se bude týkat právě teorií o transmisi kolektivní paměti a vztahu orality k textuálnosti v biblickém kontextu. V závěru budou vybrané verše Starého zákona podrobeny analýze, jež se bude soustředit na binaritu „my“-„oni“ v příbězích o Chetejcích.

Tzv. ústně-psanému rozhraní (oral-written interface) v kulturách starověkého Předního východu a zejména v kontextu starověkého Izraele se věnoval David Carr, z jehož knih tato práce čerpá. Podle něj starověké texty byly pouze součástí širšího systému gramotnosti, kde se pozornost zaměřovala stejně nebo více na ústní přenos obsahu textů jako na písemný přenos. Technologie orality a textuality byly vyvinuty jako prostředky k dosažení společného cíle: přesné připomenutí cenné tradice. Tato tradice se nazývá „kulturní paměť“ a ve starověkém

světě se kulturní paměť často zakládala na vzpomínkách na dávnou minulost, která byla spojena s ideály a normami chování. (Carr, 2005, 5–11)

Bibli lze chápat jako historický záznam prizmatem Huizingovy definice historie a nelze ji proto interpretovat jako historický zdroj v moderním smyslu slova. Biblický text vznikl z potřeby upevnit narativ spojující izraelský národ a z potřeby doložit doklady o společné minulosti. Ty části biblických narativů, které se dotýkají historických událostí jsou zabaleny do teologických témat, jako je vztah mezi Bohem Izraele a izraelským lidem, legitimita davidovské dynastie a centralizace kultu v jeruzalémském chrámu. Protože vznik velké části textů byl zasazen do relativně pozdního data v dějinách Izraele v sedmém až pátém století před naším letopočtem, biblické texty neposkytují přímé svědectví v reálném čase o mnoha vyprávěných událostech. Je nutné tedy podotknout, že v době, kdy byly biblické texty sepsány a sestaveny původní Chetitě již dávno zanikli. (Gibson, 1961, 237–238; Finkelstein–Mazar–Schmidt, 2007, 183; Malamat, 2001, 6; Sparks, 1998, 89) Nejspíše se Izraelité o Chetitech dozvěděli z místního použití výrazu „Chatti“ v syropalestinské oblasti s tím, že postupem času došlo k záměně původu Chetitů a začali se považovat za původní obyvatele Kenaánu (Gibson, 1961, 226).

Nelze spoléhat na teorii o kulturní paměti při hledání odpovědi na otázku, zda bibličtí Chetejci jsou ozvěnou starší kolektivní paměti sahající do pozdní doby bronzové k době existence chetitské říše, jelikož se Izraelité začali formovat jako etnikum v době úpadku chetitské říše. Archeologický doklad proto-Izraelitů datuje jejich první identifikovatelná osídlení hornatých oblastí Kenaánu do období kolem 1200 př.n.l. a jejich původ je sporný. Jeden z badatelských proudů se přiklání k lokálnímu kenaánskému původu Izraelitů, zatímco opačný názor zastává nomádský východní původ (Dever, 2010, 173–174; Sparks, 2007, 589–590). Nevíme zcela jistě odkud proto-Izraelité pocházeli a zda měli historickou zkušenost s Chetity či s pozdějšími Novochetity, která by se odrazila v orální historii tohoto národa. Tudíž pojem Chetejci slouží jako literární či rétorický prototyp „druhého“ či „jiného“ než jako přímý záznam sociální interakce a výzvy jakou představovali jiné národy, například Egyptané, Moábci či Edomci (Sparks, 1998, 257).

Žádný z příběhů o setkání Izraelitů s domácím obyvatelstvem Kenaánu nejspíše neobsahuje skutečné historické vzpomínky, ale každý z těchto příběhů vytváří vlastní představu o "druhém" či „jiném“. V každém příběhu, kde se objevují jména vyhynulých národů, jako jsou Kenaáci, Emorejci, Chetitě, Chivejci atd. slouží tato označení jako symboly pro vyjádření kulturních hranic Izraele. (Cohn, 1994, 86; Sparks, 1998, 6)

Kulturní hranice se vymezují podle Roberta Cohna dvojitým způsobem, na úrovni klanové a na rovině politické. Biblické příběhy v knize Genesis varují před ohrožením klanových linií skrze sňatky a vztahy s „druhými“, kteří nenesou požehnání od Hospodina (Cohn, 1994, 82). Na politické úrovni „druzí“ představují, zejména ve svých kultických praktikách, hrozbu lidu, s nímž byla uzavřena smlouva na hoře Sinaj. Spolčováním se s „druhými“ riskuje izraelský lid porušením politického řádu symbolizovaným poutem mezi Hospodinem a Izraelem, který vznikl smlouvou na hoře Sinaj (Cohn, 1994, 86). Podle Cohnovy analýzy a rozdělení se bude odvíjet následující část, kdy budou uvedeny příklady z obou zmíněných rovin vymezení.

NARATIVY BIBLICKÝCH TEXTŮ

Rebeka promlouvá k Jákobovi a Izákovi (Gen 27,41–46)

Narativ veršů v kapitole 27 lze vyložit jako příklad klanového vymezení se vůči „druhým“, což je častým rysem knihy Genesis. Rebeka jedná, aby zachránila svého syna Jákoba před Ezauovou pomstou a posílá jej k Lábanovi. Ezaův úpadek lze do jisté míry symbolicky přičítat jeho sňatkům s Chetejkami (Gen 26, 34) a tyto sňatky jsou chápány jako odůvodnění toho, proč by otcovo požehnání měl získat Jákob, jenž je vyslán Rebekou a Izákem do Cháranu hledat vhodnou nevěstu. (Cohn, 1994, 82; Steinmetz, 1991, 99–100) Svazek s „druhými“ narušuje klanovou výlučnost izraelského národa a upírá nárok na sounáležitost. Klanová výlučnost v tomto kontextu slouží jako symbolický rámec, jehož prostřednictvím jsou požehnání udělována zasloužilým jedincům, a zároveň brání jakémukoli mísení s „druhými“. (Cohn, 1994, 82; Steinmetz, 1991, 33)

Boží příslib a ujištění (Ex 3,7–10 a Joz 1,1–9)

Chetejci se též vyskytují na pozadí božského příslibu (Ex 3,7–10) a božského ujištění (Joz 1,1–9) danými izraelskému lidu a jsou zde zmíněni jako původní obyvatelé země Kenaán. Hospodin dále slibuje jejich vypuzení na několika místech druhé a třetí knihy Mojžíšovy (Ex 23,23; 33,2; Deut 7,1; 20,17). Původní obyvatelstvo je v narativech podobných tomuto zobrazeno jako morálně zkažené, což ospravedlňuje jejich vyhubení. Chetejci společně s jinými národy, včetně Kenaánců, představují demonizované „druhé“ či „původní zlo“, protiklad izraelskému národu, jenž vznikl při uzavření smlouvy na hoře Sinaj. (Cohn, 1994, 77; van Seters, 1972, 81)

David a Urijáš (2 Sam 11,1-15)

Narativ o králi Davidovi se výrazně liší od jiných příběhů, ve kterých se objevují Chetejci. V tomto případě je Urijáš zobrazen jako věrný služebník krále Davida. David nakonec selže a

nechá Urijáše neprávem zemřít. Vypravěč Druhé knihy Samuelovy události příběhu nijak nehodnotí, ale i přesto je jasné, že mezi těmito dvěma aktéry je Urijáš spravedlivým, zatímco David překračoval akceptovatelný rámec chování. Skutečný význam narativu spočívá ve schopnosti vzdělávat čtenáře o náboženských a morálních hodnotách prostřednictvím popisu činů, selhání a osudů postav, které jsou představeny. (Garsiel, 1993, 262; Perry–Sternberg, 1986, 280) Chetejci v biblických narativěch přetrvávají i v příbězích odehrávající se po dobytí Kenaánu, což je vysvětleno verši knihy Soudců 3,1–7. Chetejci nadále obývají zemi jako výzva pro Izraelity, zdali zůstanou na správné cestě a nenechají se svést ke špatnostem cizími modloslužebnými národy. Tímto příkladem slouží Šalamounův příběh, nikoli však příběh Davida a Urijáše. Možná interpretace by mohla být taková, že Davidovo selhání bylo natolik silné, že převýšilo počínání Chetejce Uriáše. Podle další interpretace byl Urijáš přes svůj cizí původ asimilován do izraelského společenství, což by bylo podpořilo Uriášovo členství mezi Davidovy třiceti hrdiny a jeho sňatek s Batšebou, židovskou ženou. Samotný Urijáš a jeho jméno nevykazují chetitský původ a je možné, že označením „Chetejec“ se autor snažil vyjádřit pouze obecnou etnickou příslušnost neizraelského původu. (van Seters, 1972, 80)

Šalamounovy úspěchy a selhání (1Kr 10,23–29 a 11,1–6)

Počátek Šalamounova narativu posledních veršů První knihy Královské popisuje Šalamounovy úspěchy a naplnění příslibu daného Hospodinem (1Kr 3,12–13). *Král Šalomoun převýšil všechny krále země bohatstvím i moudrostí* (1Kr 10,23) a začal přitahovat ekonomickou prosperitu své zemi. Ve všech ohledech si Šalamoun počínal moudře a s rozvahou krom oblastí manželských a sexuálních svazků. Šalamoun uzavíral mnoho sňatků s cizinkami, včetně Chetejek či dcery egyptského faraona, udržoval si kruh konkubín a v pozdějších letech dokonce podlehl jejich modlářským praktikám, což vedlo k následným důsledkům a trestům. (Porten, 1967, 98)

Šalamounův příběh je příkladem politického vymezení se vůči „druhým“, kdy „druzí“, v tomto případě Šalamounovy ženy, nesou výzvu pro politický řád izraelského národa. Jejich cizí náboženské praktiky a obrácení se k modlám, které Šalamoun ke stáří převzal, jsou považovány za zdroj narušení smlouvy mezi Hospodinem a Izraelem, která byla daná na hoře Sinaj. Od tohoto momentu není Izrael jen klanovým společenstvím, ale vyvoleným národem, který je k Hospodinovi vázán určitými závazky. Uzavírání sňatků s „druhými“ a otevírání se jejich vlivům se považuje jako porušení této smlouvy a řádu vzniklého z ní, jak indikují verše Ex 34,11–16 a Deut 7,1–4. (Cohn, 1994, 87; Porten, 1967, 122–123)

Ačkoli Chetejci nebyli již v době vzniku biblického textu relevantním nebo smysluplným referenčním bodem, byla použita rétorická strategie, která se zřejmě snažila spojit Šalamounovy ženy s veškerými neizraelskými národy včetně Chetejců. Účelem této strategie bylo zdůraznění etnického rozdílu mezi Izraelem a původními domácími či sousedními národy, čímž se posiloval pocit oddělenosti a odlišnosti. (Sparks, 1998, 273) Využití archaických etnických pojmů neposkytuje důkaz pro starší datování narativů, ale spíše ukazuje na tendenci autora prezentovat příběhy starobylým nebo archaickým způsobem, což je typickým dobovým sklonem celé oblasti Předního východu (van Seters, 1972, 81).

CHETITSKÁ MATERIÁLNÍ KULTURA V KENAÁNU

HISTORIE BĀDÁNÍ

Historie zkoumání chetitské materiální kultury nalezené v oblasti jižní Levanty není příliš dalekosáhlá a samotné téma nepřitahovalo mnoho pozornosti. Nakrátko byl vzbuzen zájem o tuto problematiku koncem 30. let 20. století, kdy byla nalezena chetitská slonovinová destička v Megidu. Další vlna zájmu se vzedmula ke konci padesátých let, kdy probíhalo zkoumání cizích pohřebních praktik v Izraeli a několik pohřbů bylo mylně označeno za chetitské. Konzistentní zájem a výzkum vyvolal až nález hliněné bully v Afeku a od 70. let lze trasovat sled článků a studií k této problematice. (Singer, 2011, 539) Nejvýraznější postavou bádání v oblasti chetitologie v izraelském prostředí je Itamar Singer, jehož odkaz rezonuje i do dnešní doby a z jehož příspěvků tato kapitola primárně čerpá. Jeho články se nepokouší analyzovat veškeré nálezy přičítané chetitskému původu v Izraeli, nicméně jeho práce je nejkomplexněji zpracovaný zdroj na této téma. V současnosti v Singerovu odkazu pokračuje Amir Gilan na Telavivské univerzitě.

KONTAKTY MEZI CHETITY A KENAÁNEM V PRŮBĚHU EPOCH

Obdobím možných kontaktů mezi Chetity a Kenaánem je pozdní doba bronzová a doba železná, ačkoli existují spekulace o ranějších anatolských vlivech na oblast Kenaánu. Pro dobu raně bronzovou či střední bronzovou nelze však mluvit o chetitských vlivech, jelikož v těchto dobách nebylo chetitské království a chetitská kultura výrazněji etablované, aby dokázali skrze mezinárodní kontakty ovlivňovat jiná území. Příkladem možné anatolské materiální kultury v Kenaánu je tzv. zboží z Chirbet Kerak (Khirbet Kerak ware), není však příliš jasné, zda tento typ keramiky byl původem z Anatólie či zda byl z jiné severně položené oblasti (Hoffner, 1969, 31).

První signifikantní rozšíření chetitského území a vlivu směrem na jih bylo v období starého chetitského království na přelomu sedmnáctého a šestnáctého století př. n. l., kdy proběhla expanze do severní Sýrie a Mezopotámie. Jednalo se však o krátkodobý jev pro dějiny regionu a zdá se, že toto období neneslo žádné implikace pro etnické složení Kenaánu nebo jeho kulturní vlivy. (Singer, 2011, 532)

Pro dobu rané chetitské říše a její územní expanzi byl podstatný král Tutchalijaš II., který si podmanil téměř celou Anatólii a rozšířil své území i do Sýrie, čímž přiblížil hranice svého území Egyptanům. Během raného období říše započaly diplomatické vztahy s Egyptem a zřejmě existoval obchod se zajatci, kdy se přes oblast Kenaánu přepravovali Kaškové ze severu

a Núbijci z jihu v rámci vzájemných výměnných dohod mezi Egyptem a Chetity. (Singer, 2011, 534) Není jasné, jaký měl tento přesun obyvatel vliv na Kenaán a zda se někteří Chetití či Kaškové v rámci těchto přesunů usadili v jižní Levantě. Jedná se o vysoce spekulativní představu, jelikož není známo kolik Kašků opustilo území chetitské říše a kam je egyptská správa následně umístila. (Singer, 2011, 534)

V období pozdní doby bronzové (1500–1200 př.n.l.) byl Kenaán pod kontrolou Egypta, což znamenalo, že mezi chetitskou říší a vládci kenaánských měst neexistovaly přímé diplomatické vztahy, jelikož místní kenaánští vazalští vládci neměli dostatečnou autoritu pro přímou komunikaci s chetitskými diplomatickými zástupci. Avšak díky strategické poloze Kenaánu na hlavní obchodní cestě mezi Anatolií a Egyptem, nejsou překvapivé nálezy artefaktů s chetitským původem. Například v dopise nalezeném v Boğazköy (KBo 28,86), datovaném do doby vlády Chattušila III., se zmiňuje město Megido. (Singer, 2011, 573) Nicméně se zdá, že Megido sloužilo spíše jako diplomatická a obchodní zastávka než jako konečný cíl diplomatických výprav. (Genz–Mielke, 2011, 316) Mezi Chetity, kteří procházeli Kenaánem na své cestě do Egypta, byly osoby různých společenských vrstev, včetně členů královských rodů a jejich služebníků, diplomatů, vojáků, obchodníků, lékařů, řemeslníků a pravděpodobně i mnoho dalších, kteří v historických dokumentech nejsou specificky zmíněni. (Singer, 2011, 535) Některé cesty, zejména ty obchodní, vedly po moři se zastávkami v přístavech podél Levanty. Jiné trasy vedly přes souš a protínaly hlavní egyptská střediska v Kenaánu, kdy tato střediska sloužila jako stanice, kde se karavany zastavovaly na noc, doplňovaly zásoby a obchodovaly se zbožím s místními vládci a představiteli. Na těchto místech zůstaly některé osobní předměty, především pečeti, které byly objeveny při archeologických výzkumech. Není však možné jednoznačně prokázat, zda majitelé těchto pečetí přesunuli svá bydliště do Kenaánu. Jakékoli zprostředkování chetitsko-kenaánských kulturních přenosů však lze i v této době jen stěží prokázat. Zůstává také otázkou, zda lze kulturní přenosy vůbec předpokládat, jelikož mobilita jednotlivců byla v tomto období velmi omezená a přísně kontrolovaná královskými dvory. (Simon, 2013, 32)

V době železné (přibližně od 1200 př.n.l.) se těžiště chetitské kultury přesunulo do Sýrie vlivem rozpadu chetitské říše a následkem destabilizace na konci pozdní doby bronzové, které přispěly mořské národy. Chetitská kultura do Sýrie vnikla migrační vlnou a syrská oblast zažila rapidní chetitizaci, jakou nezakusila ani v dobách rozkvětu chetitské říše. (Singer, 2011, 538) Otázkou zůstává, jak moc na jih Chetití pronikli a zda se mohli usadit i např. v severních oblastech Kenaánu. Spolehlivým diagnostickým znakem přítomnosti chetitského kulturního vlivu na

oblast jsou nálezy hieroglyfických nápisů v lúvijštině a kremační pohřbívání. Tyto mohou sloužit jako vodítko při hledání odpovědí na otázku přítomnosti Chetitů v Kenaánu společně s kultickými předměty, které lze nacházet v kontextu pohřbů i mimo ně. (Ahlström, 1990, 78)

Konec chetitského vlivu na Předním východě se přičítá době asyrského dobytí Syropalestiny a vznik hegemonie v této oblasti, čímž došlo ke ztrátě svérázného kulturního rázu novochetitských státních útvarů a rozšíření termínu „Chatti“ pro celou oblast na západ od Eufratu.

CHARAKTERIZACE A PŘÍKLADY JEDNOTLIVÝCH NÁLEZŮ

Korpus nálezů chetitského původu v Kenaánu je poměrně skromný vzhledem k dekadám intenzivních archeologických výzkumů v oblasti. Je důležité však podotknout, že nálezy chetitských předmětů mimo Anatolii jsou poměrně vzácné a v převážné míře se jedná o předměty spojené s diplomatickými výpravami spíše než s obchodními styky. V porovnání s předměty mykénské či egyptské provenience se jedná pouze o zanedbatelnou část nálezů v Kenaánu. (Gilan, 2013, 48)

Následující seznam příkladů jednotlivých nálezů se nesnaží prezentovat veškerý korpus nalezených předmětů s chetitskou proveniencí, nýbrž se snaží o představení nejpodstatnějších nálezů v chronologickém pořadí od nejstarších předmětů po nejmladší. Jedná se o předměty spojené s diplomacii, kultickými praktikami, ikonografickými výjevy a luvijskými hieroglyfickými znaky, které lze spojit z chetitským či novochetitským původem.

Otázka pohřbů je poměrně problematická a o její objasnění se snažil Itamar Singer. Ten tvrdí, že atypické druhy pohřbívání pro oblast Kenaánu (kremace, pohřbívání do dvou pithoi apod.) byly mylně přičítány chetitské kultuře a neexistuje žádný spolehlivý důkaz o chetitském vlivu na Kenaán vyplývající ze zkoumání těchto pohřebních kontextů. Je sporné, zda samotní Chetitové praktikovali tyto typy pohřbívání. Tudíž se následující výčet nebude věnovat popisu a analýze funerálních kontextů, ačkoli se běžně jedná o konzervativní prvek kultury a spolehlivé vodítko cizích kulturních vlivů na daném území. (Ahlström, 1990, 78)

Nádoba ve tvaru býčka z Tell Nagila (obr. 1)

V Tell Nagile byla v kontextu kenaánského osídlení ze střední doby bronzové objevena téměř kompletní nádoba ve tvaru býčka s otvorem na hřbetě poblíž ocasu. Nádoba je červeně engobovaná a leštěná s černobílou malbou. Její charakteristiky jako je absence uch, červené vypalování a malba, naznačují pravděpodobný severní původ, nejčastěji se uvažuje o chetitské

provenienci. (Amir – Eitan, 1965, 121; Finkelstein, 1993, 227) Zoomorfické nádoby se v Kenaánu objevují ve střední době bronzové poměrně často a bezpochyby sloužily kultickým účelům, býček z Tell Nagila však vykazuje podobnosti s nádobami ve tvaru lva nebo býka se dvěma otvory a bez uch, které byly nalezeny v Kültepe, datované do období Karum Kanesh II, tedy období střední doby bronzové před vznikem chetitského království. (Finkelstein, 227, 1993) Je možné, že tento předmět se do Kenaánu dostal během první chetitské expanze na jih.

Stříbrný přívěšek ze Šíla (obr. 2)

Stříbrný přívěšek byl součástí sbírky stříbrných předmětů deponovaných ve střední době bronzové na nalezišti v Šílu (Gilan, 2013, 45; Singer, 2011, 541). Nalezený přívěšek je největší svého druhu a jeho původ je spolehlivě umístěn do Anatolie. Nachází se na něm křížový vzor sestávající ze čtyř rovných rohů s centrálním kotoučem a čtyř vlnovitých rohů mezi nimi. Mezi jednotlivými vlnitými a rovnými rohy jsou umístěny malé kruhy. Tento motiv, označovaný jako „marque royale hittite“ nebo „kappadocký symbol“, vznikl v Anatolii v 19. a 18. století př. n. l. a byl nalezen na mnoha lokalitách včetně Kültepe, Alishar Hoyük, Alaca Hoyük a dalších. Objevuje se na pečetích nebo jako dekorace na keramických nádobách. Během období chetitské říše byl široce rozšířen a dostal se do oblastí, jako je Sýrie, Kenaán, a dokonce i Egypt. Po úpadku chetitské říše však tento motiv v Anatolii vymizel, ale nadále se vyskytoval přilehlých oblastech. V Kenaánu byl nalezen též na přívěsku z Megida (obr. 3), datovaném do rané doby železné. Přívěsky představují nejuplněnější typ dochovaný mimo Anatolii. (Finkelstein, 243–244, 1993)

Slonovinová destička z Megida (obr. 4 a 5)

Slonovinová destička, o jejímž původu se vedly spory, je dnes považována za produkt pozdní chetitské říše ze 13. století př. n. l. a předpokládá se, že pochází z chetitského centra v Anatolii nebo Sýrii (Alexander, 1991, 182). V Kenaánu se mohla octnout z mnoha důvodů, například jako válečná kořist, obchodní artikl nebo diplomatický dar. Tento luxusní předmět ze slonoviny nesl nábožensko-ekonomický význam a mohl sloužit místním vládcům jako připomínka moci chetitského velkokrále. Spekuluje se, že se destička mohla do Megida dostat až po pádu chetitské říše a mohla být pro místní významná ne kvůli své ikonografii, ale spíše kvůli jejímu vzácnému materiálu. Místní panovník mohl získat a hromadit slonovinové a jiné drahé předměty, aniž by bral v úvahu jejich původní vyobrazení nebo implicitní poselství (Alexander, 1991, 182).

Místnost, kde byla slonovina nalezena byla identifikována jako pokladnice paláce ve stratu VII, která též sloužila k funerálním kultovním praktikám. Tato interpretace naznačuje, že slonovinový poklad mohl sloužit jako příslušenství pro pohřební kult. (Gilan, 2013, 43) Podle Itamara Singera slonovinový poklad pravděpodobně patřil egyptské správě Kenaánu během dvacáté dynastie, spíše než místnímu kenaánskému panovníkovi. Na desce jsou zobrazeni dva chetitští králové v protikladných pozicích, podepření božskými symboly. Je tudíž pravděpodobné, že byla vyrobena v jednom z velkých center pod vlivem chetitské říše, možná v Chattuši, Karchemiši nebo Ugaritu. (Singer, 2011, 541)

Signety – pečetní prsteny z Tell Nami (obr. 6) a Tell el Farah (jižní lokalita) (obr. 7)

Na lokalitě Tell Nami byl ve funerálním kontextu datovaném do pozdní doby bronzové objeven bronzový pečetní prsten. Pečetní prsten byl nalezen na ruce muže pohřbeného s luxusními předměty (kadidelnice, lampy a žezla) a při nalezení byl muž interpretován jako kněz, ačkoli by též mohl být považován za obchodníka, zejména proto, že Tell Nami bylo centrem pro námořní obchod. (Simon, 2013, 24) Prsten nese hieroglyfický nápis, který je umístěn mezi dvě zvířecí postavy: vlevo je sedící gryf a vpravo stojící zvíře se skloněnou hlavou a krátkým ocasem, které může být lev nebo divoké prase. Jméno majitele se skládá ze dvou hieroglyfických znaků společně se značením maskulina. Krátké jméno na prstenu, zvláště v případě, kdy jeho fonetické prvky nejsou přesně stanoveny, zpravidla nelze s jistotou přiřadit ke konkrétní jazykové skupině. Nelze tedy spolehlivě usoudit, že se jedná o chetitské jméno. Možný chetitský původ však naznačuje podobnost pečeti z Tell Nami s chetitskými glyptiky nalezenými v oblasti středního Eufratu. (Singer, 2011, 587)

Na jihu Izraele na lokalitě Tell el-Farah byly objeveny dva stříbrné pečetní prsteny datované též do pozdní doby bronzové. První z nich (obr. 7, Fig. 2) nese jméno majitele a je dvakrát zrcadlově vepsáno mezi dvě ohraničení. Pravděpodobné čtení nápisu na pečeti je "Zazuwa", což je jméno, které se vyskytuje též na pečeti z Korucutepe. Jméno lemují dva příkrčení gryfové, což je běžný znak na pečetích pocházejících z Emaru. Dále prostor vyplňuje několik růžicovitých dekorací. (Singer, 2011, 589)

Druhý pečetní prsten (obr. 8, Fig. 3) nese hieroglyfický nápis, který je lemován dvěma antitetickými tvary představujícími dvouhlavého orla, což je v anatolské glyptice běžný motiv. Jméno uprostřed je psáno zprava doleva: „À-na“ a nese znak femina, což vypovídá, že majitelkou pečeti byla žena. Dvě malé dekorativní výplně jsou umístěny u orlice na levé straně

a větší výplň ve tvaru písmene V se objevuje pod znakem „na“. Jméno „Ana“ je často doloženo jako ženské jméno v klínopisných i hieroglyfických textech. (Singer, 2011, 589)

Podobné pečetní prsteny těm nalezeným v Tell el-Farah byly rozšířené v Sýrii ve 13. století př. n. l., zejména v oblasti středního Eufratu. Všechny tři pečeti lze považovat za součást rozrůstající se kolekce chetitských nálezů v Kenaánu, především z lokalit se silnými egyptskými vazbami. (Singer, 2011, 591)

Bikonvexní pečeť z Tell Megida (obr. 8)

Bikonvexní steatitová pečeť nalezená v kontextu pozdní doby bronzové (stratum VIIB) je opatřena hieroglyfickým nápisem na straně B s perforací probíhající kolmo na něj. Na straně A je poněkud hrubě řešené vyobrazení zvířete, pravděpodobně lva, kráčejícího doprava s dlouhým zahnutým ocasem, který se podobá ocasu jiných lvů zobrazených na pečetích, a zjednodušenou hlavou, která zřejmě představuje otevřenou tlamu řvoucího lva. Obě plochy pečeti jsou ohraničeny kruhovým okrajem. Předpokládá se, že tento typ chetitské pečeti pochází ze třináctého století př. n. l. (Singer, 2011, 579)

Nápis nesoucí jméno majitele pečeti na straně B vede shora dolů a jeho titul se nachází nalevo od jména, znaky pro BLAHOBYT a MUŽ jsou umístěny na pravé straně. Celý nápis zní následovně: Anu-ziti; Vozataj; Blahobyt; Muž. Jméno Anu-ziti je zatím nedoložené, ale oba prvky („Anu“ a „ziti“) jsou doloženy v anatolských jménech. Hlavní zajímavost pečeti spočívá v titulu nebo povolání majitele, "vozataj", což by mohl být titul diplomatů chetitské říše a příležitostných vazalských států. (Singer, 2011, 580–581)

Význam této pečeti spočívá zejména v místě jejího nálezu, v Tell Megidu, městě známém svými vazbami na chetitský svět. Megido mělo značný význam jako zastávka při konání diplomatických výprav mezi královskými dvory Chetitů a Egyptanů. Ve zlomkově dochovaném akkadském dopise z Boğazköy je dvakrát zmíněno město Makkitta (KBo 28.86) a z kontextu je zřejmé, že se jedná o Megido v Jizre'elském údolí. (Singer, 2011, 579)

Hliněná bulla z Tell Afeku (obr. 9)

Hliněná bulla byla nalezena v prostorách paláce z pozdní doby bronzové a je prvním nálezem v Izraeli svého druhu. Bulla je z nepálené hlíny, tmavě šedé až černé barvy. Na jedné z odlomených ploch jsou dva rovnoběžné válcovité otisky chetitské královské pečeti, která patřila dosud neidentifikovanému členovi chetitské vládnoucí dynastie. (Gilan, 2013, 42; Singer, 2011, 561–562) Nápis uprostřed bully není bohužel celý dochovaný, ale zdá se, že nese znaky pro

KRÁLE a DÍTĚ na místě titulu, jméno se nedochovalo a dále symboly dvou kruhů a trojúhelníku značí ZDRAVÍ a BLAHOBYT. (Singer, 2011, 562–563)

Pro bullu z Afeku nacházíme paralely z Chattuši, Ugaritu a Tarsa a její předpokládaná datace spadá do období 14. až 13. století př. n. l. (Singer, 2011, 563)

Tento nález souvisí s dopisem z Afeku, nalezeným ve stejné palácové budově, který se týkal komunikace mezi Takuḫlinem, guvernérem Ugaritu a Ḫayou, vysokým egyptským úředníkem v Kenaánu, ohledně nákupu pšenice. Tyto nálezy jsou spíše důkazem aktivní diplomatické výměny mezi egyptskou a chetitskou říší v pozdní době bronzové, než že by naznačovaly trvalou přítomnost chetitského osídlení v Kenaánu. (Gilan, 2013, 42–43)

Lví ortostaty z Tell Chacor (obr. 10)

Při archeologických výzkumech v Chacoru v roce 1958 byla objevena socha ve tvaru lva, která byla nalezena ve zvláštním kontextu: nejspíše záměrně rituálně pohřbena po destrukci města na konci pozdní doby bronzové. Pro tento rituální akt existují dvě možná vysvětlení: mohli je pohřbít dobyvatelé, kteří se snažili zajistit si kontrolu nad těmito mocnými monumenty, nebo obyvatelé, jejichž cílem bylo ochránit je před nepřáteli. (Josephson-Hesse, 2008, 51) Podobné praktiky pohřbívání syrsko-chetitských památek byly pozorovány v různých případech během druhého a prvního tisíciletí př. n. l., kdy byly tyto památky pohřbeny do země po zničení staveb, které kdysi zdobily. Později byla při archeologických výzkumech objevena chybějící druhá socha lva, která byla použita jako stavební materiál v budově z doby železné. (Ben-Tor–Rubiato, 1999, 5) Lví sochy v Chacoru původně zdobily vchod do kenaanského chrámu pozdní doby bronzové v oblasti H a jejich architektonická a náboženská koncepce připomíná lví bránu nalezenou v chetitském hlavním městě Chattuši (Kempinski, 1979, 4). Pozoruhodnou paralelu ke lvím sochám z Chacoru lze též nalézt v Zincirli, hlavním městě novochetitského státu Sam'al v severní Sýrii. V tomto případě bylo pět lvích soch datovaných do 9. až 8. století př. n. l. a záměrně pohřbeno společně ve speciálně vyhloubené jámě. (Ussishkin, 2023, 27) Dvojice lvích ortostatů ve byly typicky umístěovány u vchodů do paláců a chrámů v Sýrii, Asýrii, Babylonii, chetitské říši a Řecku, nelze tím pádem jejich výskyt v Izraeli přímo spojit s chetitských vlivem, nýbrž spíše s příslušností k všeobecně rozšířené kultuře starověkého Předního východu.

Hrnek z hieroglyfickými otisky z Tell Chacor (obr. 11)

Dalším z nálezů z Tell Chacor byla kuchyňská nádoba, která byla objevena v kontextu poloviny 10. století př. n. l. Tvar a petrografické složení nádoby nenasvědčují žádnému konkrétnímu

původu, avšak dva otisky anatolských hieroglyfických pečetí na každém z jeho uch naznačují, že původ nádoby by mohl směřovat na sever, do oblasti novochetitských státních území. (Ben-Tor, 2017, 41) Pro tuto nádobu neexistují paralely na žádném z novochetitských nalezišť, a proto se uvažuje, že nádoba byla místně vyrobená a pro její otisky bylo použito pečetidlo pocházející ze staršího a vzdálenějšího kulturního kontextu. (Ben-Tor, 2017, 40–41) Zdá se, že otisky byly umístěny obráceně nebo tak, aby byly viditelné shora a jejich provedení je nedokonalé a málo srozumitelné a připomínají jiné pečeti z období starší doby železné, u kterých se předpokládá, že obsahují napodobeniny hieroglyfů. (Ben-Tor, 2017, 38)

První otisk obsahuje znak pro krále, jenž by mohl být logogramem a teoreticky tím pádem čten v jakémkoli jazyce. Druhý otisk pečetidla zahrnuje pravděpodobně šest různých znaků a jejich čtení nám napovídá o daru, který měl být pro ženu. Lze uvažovat o tom, že nádoba měla být darována králem ženě, k níž nemáme žádné bližší identifikátory. (Ben-Tor, 2017, 40) Kontext, ve kterém byla pečetidla vyrobena se však zřejmě lišil od kontextu využití pečetidel na nádobě z Tell Chacoru. Pečetidla mohla být vyrobena v období krátce po pádu chetitské říše a následně dlouhodobě uchovávána, aby byla poté použita hrnčířem k označení místní produkce bez toho, aby otisky nesly svůj původní význam. (Ben-Tor, 2017, 41)

Krátér z Chirbet Radana (obr. 12 a 13)

V blízkosti Ramalláhu objevil archeolog Joseph Callaway v Chirbet Radana v kontextu rané doby železné výraznou nádobu typu krátér. Tento krátér, ačkoli se podobá typickým izraelským krátérům má jeden výjimečný rys a tím je zdobení dutou paspulkou pod vnitřním okrajem nádoby. Zdobení doplňují dvě býčí hlavy, které z vnitřní strany vyčnívají do mísy. Předpokládá se, že další dvě býčí hlavy byly na opačné straně chybějící poloviny mísy. Tato nádoba s komplikovaným zdobením měla jistě rituální využití a lze pro ni najít paralely ve střední Anatolii. (Collins, 2007, 137; Kempinski, 1979, 7; Singer, 2011, 542) Přítomnost chetitských prvků na kultických nádobách, jako je ta objevená v Chirbet Radana, naznačuje možný umělecký vliv ze severu na izraelské obyvatelstvo, ale přesná povaha tohoto kontaktu zůstává otevřená pro další zkoumání (Gilan, 2013, 47).

INTERPRETACE UVEDENÝCH PŘÍKLADŮ CHETITSKÉ MATERIÁLNÍ KULTURY

Příklady chetitských nálezů v Kenaánu představené v této práci nepředstavují veškeré nálezy atributované chetitskému původu z kanaánského území, ale místo toho představují výběr nejpodstatnějších nálezů zejména reprezentující diplomatické kontakty mezi chetitskou říší a Egyptem v pozdní době bronzové a dále novochetitské vlivy doby železné. Celkový korpus

nálezů je poměrně skromného rozsahu a chybí v něm rozsáhlý doklad chetitských pohřebních či kultovních praktik pro podporu teorii o chetitském osídlení na území Kenaánu.

Zvláštní skupinu mezi chetitskými nálezy představují předměty, jejichž původ je starší než kontexty, ze kterých pochází. Z výše uvedeného výčtu se jedná o stříbrný přívěsek ze Šíla, jeho paralelu z Megida, slonovinová destička z Megida, nádoba s hieroglyfickými otisky a lví ortostaty z Chacoru. U všech lze spolehlivě nalézt starší paralely ze střední Anatolie nebo z území podmaněných Chetity, než se předměty dostaly do Kenaánu. Každý z předmětů nese určitý ikonografický motiv, který vnikl ve střední Anadolii a pro chetitskou kulturu nesl podstatný symbolický význam. Takzvaný „kapadocký symbol“ nalezený na přívěscích ze Šíla a Megida nesl souvislost se sluneční symbolikou a náboženským kultem, stojí však za povšimnutí, že šílský přívěsek byl nalezen záměrně zničený a deponovaný společně s jinými stříbrnými předměty, které nejspíš byly pro Kenaánce hodnotné kvůli svému materiálu než kvůli jiným symbolickým významům dekorativních prvků. Podobně se uvažuje o slonovinové destičce z Megida, jejímž kontextem je tzv. pokladnice správní či palácové budovy a jež byla nalezena společně s mnohými dalšími předměty z drahých materiálů. Její ekonomicko-diplomatický a symbolický význam mohl být již zapomenut a její hodnota byla vnímána pouze z materiálního hlediska. Dále jeden z lvích ortostatů v Chacoru nebyl nalezen v kontextu rituálního pohřbu, nýbrž jako stavební materiál v mladší budově. Tyto příklady nám mohou vypovídat o tom, že kenaánští či proto-izraelští obyvatelé Kenaánu byli natolik geograficky, časově a myšlenkově odděleni od Chetitů a chetitské kultury, že nevnímali symbolické, kultické a kulturní významy předmětů s nimiž přicházeli do styku. Nejspíše se jednalo o obchodní artikly nebo zdroje cenného materiálu. Z této analýzy vyplývá, že o místech v Kenaánu, kde nacházíme doklady chetitské materiální kultury nelze současně tvrdit, že nacházíme doklady chetitského osídlení nebo jejich fyzické přítomnosti.

Předmětem, ke kterému se váže několik otázek je kráter z Radany a jeho neobvyklý prvek v podobě býčích hlav. Zdá se, že se jedná o splynutí izraelské hrnčířské tradice s chetitským kultickými prvky, ale vzhledem k omezeným zdrojům k tomuto předmětu je nutná opatrnost při interpretaci. Mohlo by se jednat o jediný případ z uvedených příkladů, kdy došlo k vědomé inkorporaci chetitských kultických a symbolických prvků v prostředí Kenaánu nebo opět o pouhý dekorativní prvek, který s původním významem nebo funkcí nesouvisel. Jistě by bylo zajímavé podrobit tento a mnoho dalších kenaánských předmětů s prvky chetitské proveniencí podrobnějšímu zkoumání za využití nových metodologických poznatků pro získání komplexnějšího chápání této otázky.

ZÁVĚR

Tato práce se věnovala, tak jak bylo předesláno v úvodu, pohledům zprostředkovanými archeologií a biblistikou na otázku chetitské přítomnosti v Kenaánu. Dále se snažila o inkorporaci nových metodologických přístupů, které jsou velmi významné v současných badatelských kruzích, ale stále bohužel zřídka dochází k jejich plnému uplatnění v disciplínách spojenými s dějinami starověkého Izraele, zkoumáním biblických textů a s činnostmi biblické archeologie. Uplatnění postprocesuální archeologie se nadále jeví výzvou při aplikaci na konkrétní doklady materiální kultury mimo oblast teoretické archeologie. Málokterý archeolog, zabývající se starověkým Izraelem uplatňuje poznatky postprocesualistů již „od špachtle“ tak jak k tomu vyzývá Ian Hodder (Hodder, 1999, 92), tzn. již při samotném terénním výzkumu, záznamu kontextu jednotlivých nálezů a publikaci prvních nálezových zpráv. Na zmíněný nedostatek naráží i tato práce, kde z důvodu absence dostatečných kontextuálních informací o daných nálezech je analýza nad rámec standartního typologického popisu a datačního zařazení poněkud omezená.

Hlavní motivací ke vzniku této práce patřilo též představení vývoje bádání vztahujícího se jak k Chetitům, tak ke Kenaánu. Byly shrnuty postoje nejvýznamnějších badatelů, došlo k navázání na jejich přínosy a představení tématu českému akademickému prostředí, které nese silný odkaz v oblasti chetitologie a staroorientalistiky.

Rozboru dokladů o chetitské přítomnosti v Kenaánu se věnovaly dvě kapitoly, kdy se jedna z nich věnovala rozboru biblického textu za pomoci narativní strukturalistické analýzy a druhá vycházela ze zhodnocení chetitské materiální kultury z Kenaánu. V obou kapitolách byly vybrány příklady, které jsou nejvíce známé a přinášejí řadu vodítek pro zodpovězení otázky přítomnosti Chetitů. Nejedná se tedy o výpis veškerých biblických zmínek či veškerých chetitských nálezů, ale spíše o studii s využitím několika ilustrativních příkladů.

Z části věnované biblickému textu vyplývá, že Chetejci, národ tradičně spojovaný s Chetity, sloužili v narativu textu jako literárně-mytický koncept, na jehož základě docházelo k formulaci izraelské etnické identity. Nelze hledat velkou oporu pro tvrzení, že Chetejci jsou ozvěnou starší kulturní paměti a orální historie, jež by vykládala o Chetitech z doby bronzové. Chetejci se nejspíše v biblických textech objevují jako archaizující pojem, jenž vzešel ze všeobecného používání termínu „Chatti“ v osmém století před naším letopočtem.

Z archeologických dokladů přichází práce se závěrem, že povaha a rozsah chetitské materiální kultury nejsou takové, aby mohly spolehlivě podávat výpověď o chetitském osídlení Kenaánu

tak, jak naznačují některé biblické pasáže. Existují však předměty, které by si zasloužily podrobnější zkoumání a oblasti kultury, ve kterých lze spekulovat o přenosu mezi Chetity a obyvateli Kenaánu. Tato snaha však musí být přenechána dalším badatelům.

Konečně lze usoudit, že na základě zpracovaného materiálu není dokazatelné, že Izraelité přišli do přímého kontaktu s Chetity nebo jejich kulturními pokračovateli Novochetity. Chetejci, v Bibli zmiňováni jako národ obývající Kenaán a jako etnikum, jenž přicházelo do přímého kontaktu s Izraelity, jsou pravděpodobně literárním výtvozem, nesoucím nejasný odkaz historické zkušenosti s asyrským používáním termínu „Chatti“ v oblasti, kam spadal i Kenaán.

LITERATURA

PRAMENY

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

Bible (ČEP). Praha: Česká biblická společnost, 1991.

Augustin: *Expositio quarumdam propositionum ex epistula ad Romanos, Epistulae ad Galatas expositio, Epistulae ad Romanos inchoata expositio*. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 84. Editor: Johannes Divjak. Sekce 4, část 1. Viděň 1971.

Bruno z Querfurtu: *Život sv. Vojtěcha*. Překl. Marie Kyralová. Praha: Zvon, 1996.

Eusebios: *Praeparatio Evangelica*. Angl. Přek. T. E. H. Gifford. In: *Preparation for the Gospel*. Kniha 1 a 4. Velká Británie: Clarendon Press, 1903.

Hérodotos: *Dějiny*. Překl. J. Šonka. Praha: Academia, 2004.

Pausánias: *Cesta po Řecku*. Angl. překl. A. R. Shiletto. In: *Pausanias' Description of Greece*. London: George Bell and Sons, 1886.

SEKUNDÁRNÍ ZDROJE

AHLSTRÖM, GÖSTA W., „The Role of Archaeological and Literary Remains in Reconstructing Israel's History“ in DIANA VIKANDER EDELMAN (ed.) *The Fabric of History: Text, Artifact and Israel's Past*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991.

ALAURO, SILVIA, „‘Little by little the obscurity is being cleared away from the earlier history of Asia Minor‘ Searching for the Hittites, from Sayce to Winckler“ in MELTEM DOĞAN – ALPARSLAN – ANDREAS SCHACHNER – METIN ALPARSLAN, *The Discovery of an Anatolian Empire: A Colloquium to Commemorate the 100th Anniversary of the Decipherment of the Hittite Language*, Istanbul: Harizan, 2015, s. 13–27.

ALAURO, SILVIA, „Rediscovery and Reception of the Hittites: An Overview“, in STEFANO DE MARTINO (ed.), *Handbook: Hittite Empire*, Berlin: De Gruyter, 2022, s. 693–779.

ALEXANDER, ROBERT L., „Šaušga and the Hittite Ivory from Megiddo“, *Journal of Near Eastern Studies* 50:3 (1991).

AMIRAN, RUTH – EITAN, A., „A Canaanite-Hyksos City At Tell Nagila“, *Archaeology* 18:2, (1965), s. 113–123.

ARROYO, ANA, „Hittite Rock Reliefs with More Than One Inscription“ *Antiguo Oriente* 18, 2020, s. 95–118.

BAR-EFRAT, S., „Some Observations On The Analysis Of Structure In Biblical Narrative.“ *Vetus Testamentum* 30:2 (1980), s. 154–173.

BECKMAN, GARY, „From Hattuša to Carchemish: The Latest on Hittite History“ in RUBIO GONZALO – MARK W. CHAVALAS, *Current Issues in the History of the Ancient Near East*, Claremont: Regina Books, 2007.

- BEN-TOR, AMNON – RUBIATO, MARIA TERESA, „Excavating Hazor, Part Two“, *Biblical Archaeology Review* 25:3 (1999).
- BRUCE, F. F., „The Hittites and the Old Testament“ (online), *Tyndale Press, London*, 1948, cit. květen 2023, dostupné online na https://biblicalstudies.org.uk/pdf/tp/hittites_bruce.pdf.
- BRYCE, TREVOR, *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- CALLAWAY, JOSEPH A. – COOLEY, ROBERT E., „A Salvage Excavation at Raddana, in Bireh.“ *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 201 (1971), s. 9–19.
- CARR, DAVID M. L., *Writing On The Tablet Of The Heart: Origins Of Scripture And Literature*, Oxford: Oxford University, 2005.
- COHN, ROBERT L., „Before Israel: The Canaanites as Other in Biblical Tradition“ in LAWRENCE SILBERSTEIN – ROBERT L. COHN, *The Other in Jewish Thought and History: Constructions of Jewish Culture and Identity*, New York: New York University Press, 1994, s. 74–87.
- COLLINS, BILLIE JEAN „The Bible, the Hittites, and the Construction of the ‚Other‘“ in DETLEV GRODDEK – MARINA ZORMAN (eds.): *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden 2007, 153–162.
- COLLINS, BILLIE JEAN, „Hittitology, Importance for Biblical Interpretation“ (online), *Academia.edu*, květen 2012, cit. červenec 2023, dostupné online na https://www.academia.edu/1555544/Hittitology_Importance_for_Biblical_Interpretation
- COLLINS, BILLIE JEAN, *The Hittites and Their World*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.
- CONNOR, WALKER, „A Nation Is A Nation, Is A State, Is An Ethnic Group Is A.“ *Ethnic And Racial Studies*, 1:4 (1978), s. 377–400.
- CONNOR, WALKER, „The Politics Of Ethnonationalism“ *Journal Of International Affairs* 27:1 (1973), s. 1–21.
- CULLEY, ROBERT C., „Structural Analysis: Is It Done With Mirrors?“ *Interpretation (Richmond)* 28:2 (1974), s. 165–181.
- CULLEY, ROBERT C., *Studies in the Structure of Hebrew Narrative*, Philadelphia: Fortress Press, 1976.
- DEVER, WILLIAM G., „Philology, Theology, and Archaeology: What Kind of History Do We Want, And What Is Possible?“ in in NEIL ASHER SILBERMAN – DAVID B. SMALL, *The Archaeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997.
- DEVER, WILLIAM G., *Kdo byli první Izraelci a odkud přišli?* Praha: Volvox Globator, 2010.

- FINKELSTEIN, ISRAEL – MAZAR, AMIHAI – SCHMIDT, BRIAN B. *The Quest for the Historical Israel: Debating Archaeology and the History of early Israel*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.
- FINKELSTEIN, ISRAEL, *et al*, *Shiloh: The Archaeology Of A Biblical Site*, Tel Aviv: Tel Aviv University, 1993.
- GARSIEL, MOSHE, “The Story Of David And Bathsheba: A Different Approach.” *The Catholic Biblical Quarterly*, 55:2, 1993, s. 244–262.
- GENZ, HERMANN – MIELKE, DIRK PAUL, *Insights into Hittite history and archaeology*. Leuven: Peeters, 2011.
- GERHARDS, MEIK, “Die Biblischen ‚Hethiter‘“, *Die Welt Des Orients*, 39:2 (2009), s. 145–179.
- GIBSON, J. C. L., “Observations On Some Important Ethnic Terms In The Pentateuch.” *Journal Of Near Eastern Studies*, 20:4 (1961), s. 217–238.
- GILAN, AMIR, „Hittites in Canaan? The Archaeological Evidence“, *Biblische Notizen* 156 (2013), s. 39–52.
- GRABBE, L. L., *The Land Of Canaan In The Late Bronze Age*, London: Bloomsbury T&T Clark, 2017.
- GUY, P. L. O. - ENGBERG, ROBERT M., *Megiddo Tombs: by P. L. O. Guy ; with Contributions by Robert M. Engberg*. Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- HALPERN, BARUCH, „Text and Artifact: Two Monologues?“ in NEIL ASHER SILBERMAN – DAVID B. SMALL, *The Archaeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997.
- HENRY, ROGER, *Synchronized Chronology: Rethinking Middle East Antiquity*, New York: Algora Publishing, 2003.
- HODDER, IAN – SHANKS, MICHAEL *et al* (eds.), *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*, New York: Routledge, 1995.
- HODDER, IAN, *The Archaeological Process: An Introduction*, Oxford: Blackwell, 1999.
- HOFFNER, HARRY A. “Some Contributions Of Hittitology To Old Testament Study”, *Tyndale Bulletin* 20:1 (1969), s. 27–55.
- HUIZINGA, JOHAN, „A Definition of the Concept of History“ in R. KLIBANSKY – H. J. PATON *Philosophy and History: Essays Presented to Ernst Cassirer*, New York: Harperand Row, 1963 (holandský originál 1928, přeloženo do angličtiny D. R. Cousinem, Cambridge, 1936).
- ISHIDA, TOMOO, “The Structure And Historical Implications Of The Lists Of Pre-Israelite Nations.” *Biblica* 60:4 (1979), s. 461–490.

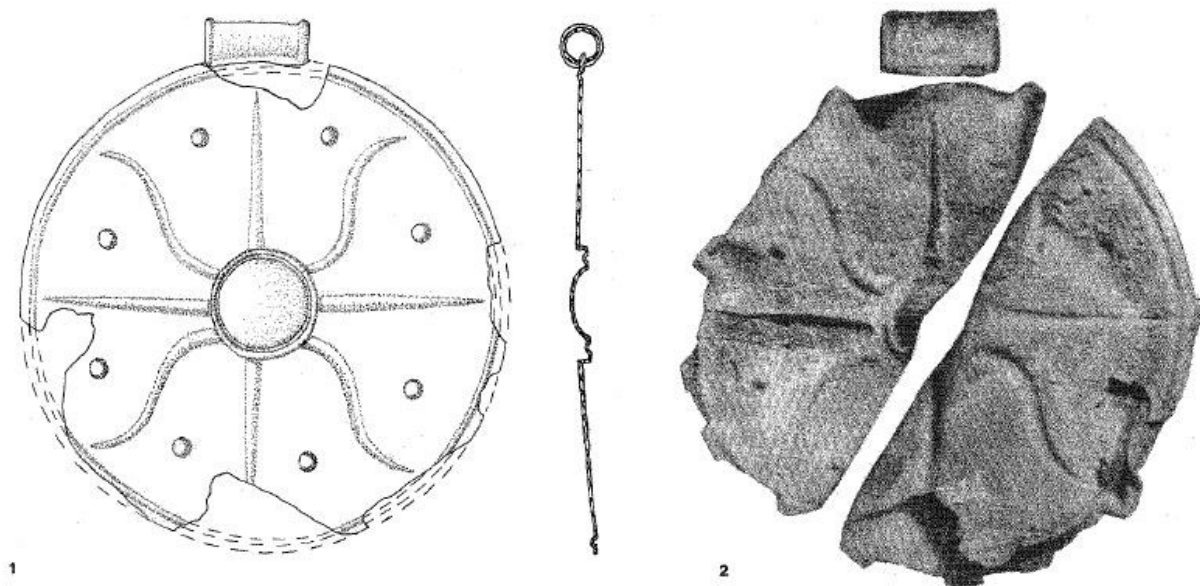

- JOSEPHSON-HESSE, KRISTINA, *Contacts and Trade at Late Bronze Age Hazor: Aspects of Intercultural Relationships and Identity in the Eastern Mediterranean*. Umea: Institutionen for ide-och samhallsstudier, Umea universitet, 2008.
- KBO = *Keilschrifttext aus Boghazköi, 1916–1923*. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 30/36/68–70/72-, Leipzig: J. C. Hinrichs, 1954.
- KEMPINSKI, AHARON, „Hittites in the Bible: What Does Archaeology Say?“, *Biblical Archaeology Review* 5:5 (1979): s. 20–43.
- KILLBREW, ANN E., *Biblical Peoples and Ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel, 1300-1100 B.C.E.*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2005.
- KLENGEL, HORST, „History of the Hittites“ in HERMANN GENZ – DIRK P. MIELKE, *Insights into Hittite History and Archaeology*, Leuven: Peeters, 2011.
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE *et al.*, *Structural Anthropology*, New York: Basic Books, 1963.
- MALAMAT, ABRAHAM, *History Of Biblical Israel: Major Problems And Minor Issues*, Boston: Brill Academic Publishers, 2001.
- MAZAR, AMIHAI, *Archeology of the Land of the Bible 10,000–586 B.C.E.*, Cambridge: Lutterworth Press, 1993.
- MCMAHON, GREGORY, „The History of the Hittites“ *Biblical Archaeologist* (1989), s. 62–77.
- ODED, BUSTENAY, „‘Your Father Is an Amorite and Your Mother a Hittite‘ (Exekiel 16:3)“, in SHAMIR – YONAH EDWARD L. GREENSTEIN (*et al*) (eds.), *Marbeh Hokmah: Studies in the Bible and the Ancient Near East in Loving Memory of Victor Avigdor Hurowitz*, University Park, USA: Penn State University Press 2015, s. 389–400.
- PERRY, MENAHEM – STERNBERG, MEIR, “The King Through Ironic Eyes: Biblical Narrative And The Literary Reading Process.” *Poetics Today* 7:2 (1986), s. 275–322.
- PFOH, EMMANUEL, „On Biblical Minimalism in Hebrew Bible/Old Testament Studies“ *Annali di storia dell'esegesi* 38:2 (2021), s. 283–300.
- PORTEN, BEZALEL, “The Structure And Theme Of The Solomon Narrative (I Kings 3:11).” *Hebrew Union College Annual* 38 (1967), s. 93–128.
- PROSECKÝ, JIŘÍ, *Bedřich Hrozný*. Praha: AV ČR, 2015.
- SAYCE, ARCHIBALD HENRY, *The Hittites: The Story of a Forgotten Empire*. Oxford: The Religious Tract Society, 1890.
- SHACKEL, PAUL – LITTLE, BARBARA, „Post-Processual approaches to meanings and uses of material culture in historical archaeology“, *Historical Archaeology* 26 (1992), s. 5–11.
- SIMON, ZSOLT, „Die angenommenen hethitisch-biblischen kulturellen Parallelen: Das Problem der Vermittlung“, *Biblische Notizen* 156 (2013), s. 17–38.

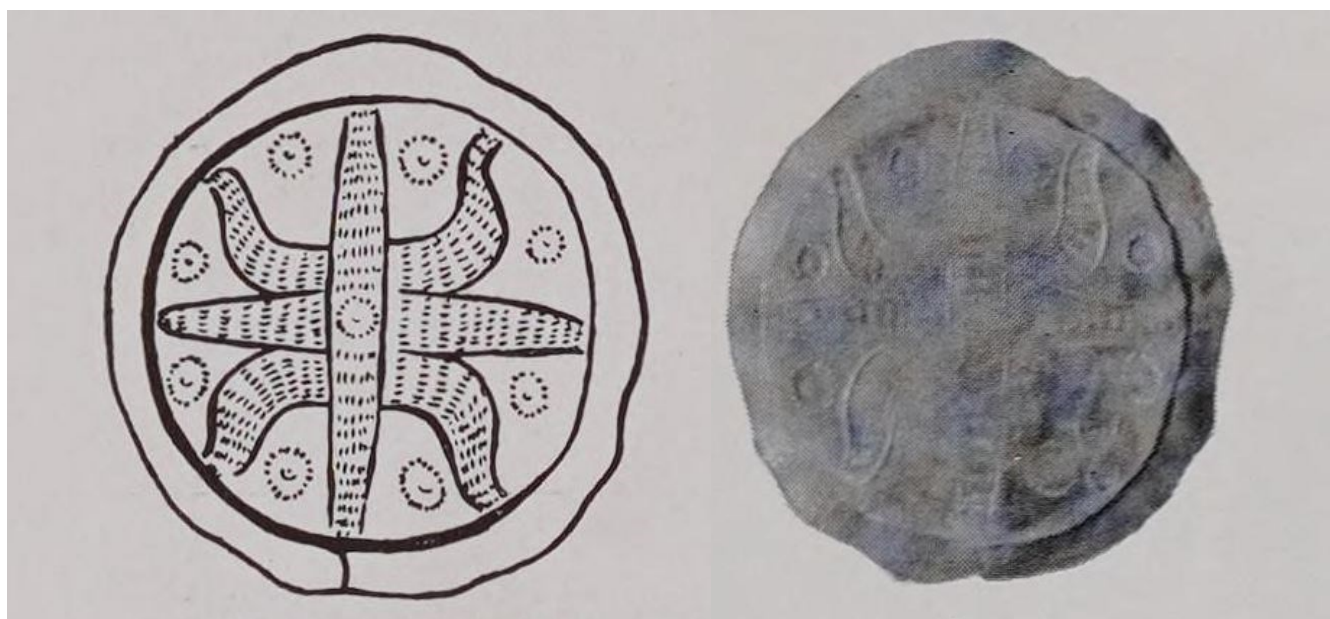
- SINGER, ITAMAR, „The Hittites and the Bible Revisited“, in AREN M. MAEIR – PIERRE DE MIROSCHEDEJI (eds.), „*I Will Speak the Riddles of Ancient Times*“ *Archaeological and Historical Studies in Honor of Amihai Mazar on the Occasion of His Sixtieth Birthday Volume 1*, Winona Lake, USA: Eisenbrauns 2006, s. 723–756.
- SINGER, ITAMAR, *The Calm before the Storm Selected Writings of Itamar Singer on the Late Bronze Age in Anatolia and the Levant*, Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2011.
- SMITH, ANTHONY D., „Etnický základ národní identity“, in MIROSLAV HROCH (ed.) *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha: Slon, 2003, s.270–296.
- SMITH, ANTHONY D., *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- SPARKS, KENTON L., *Ethnicity And Identity In Ancient Israel: Prolegomena To The Study Of Ethnic Sentiments And Their Expression In The Hebrew Bible*, Winona Lake: Eisenbrauns, 1998.
- SPARKS, KENTON L., „Religion, Identity and the Origins of Ancient Israel“, *Religion Compass* 1:6 (2007), s. 587–614.
- STEINMETZ, DEVORA, *From Father to Son: Kinship, Conflict, and Continuity in Genesis*, Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press, 1991.
- ŠATAVA, LEOŠ, *Etnicita a jazyk: teorie, praxe, trendy*, Brno: Tribun EU, 2013.
- TRIANDAFYLIDOU, ANNA, “National Identity And The 'Other'.” *Ethnic And Racial Studies*, 21:4 (1998), s. 593–612.
- USSISHKIN, DAVID, „The Lion Orthostats From Hazor: An Addendum to the Paper of Shlomit Bechar“, *Oxford Journal of Archaeology*, 42 (2023), s. 17–31.
- VAN SETERS, JOHN, „The Terms „Amorite“ and „Hittite“ in the Old Testament“, *Vetus Testamentum* 22 (1972), s. 64–81.
- VELHARTICKÁ, ŠÁRKA (ed.), *100 let české staroorientalistiky: České klínopisné bádání, předovýchodní archeologie a spřízněné obory v dokumentech*, Praha: Libri, 2021.
- WEINFELD, MOSHE, “The Promise to the Patriarchs and Its Realization: An Analysis of Foundation Stories,” in MICHAEL HELTZER – EDWARD S. LIPINSKI, (eds.), *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B.C.)*, Leuven: Uitgeverij Peeters, 1988, s. 353–369.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG, *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell, 1953.
- WOOD, BRYANT G., „Hittites and Hethites: A Proposed Solution To an Etymological Conundrum“, *Journal of the Evangelical Theological Society* 54:2 (2011): s. 239–250.
- ZAMAROVSKÝ, VOJTĚCH, *Za tajemstvím říše Chetitů*, Praha: Mladá fronta, 1964.

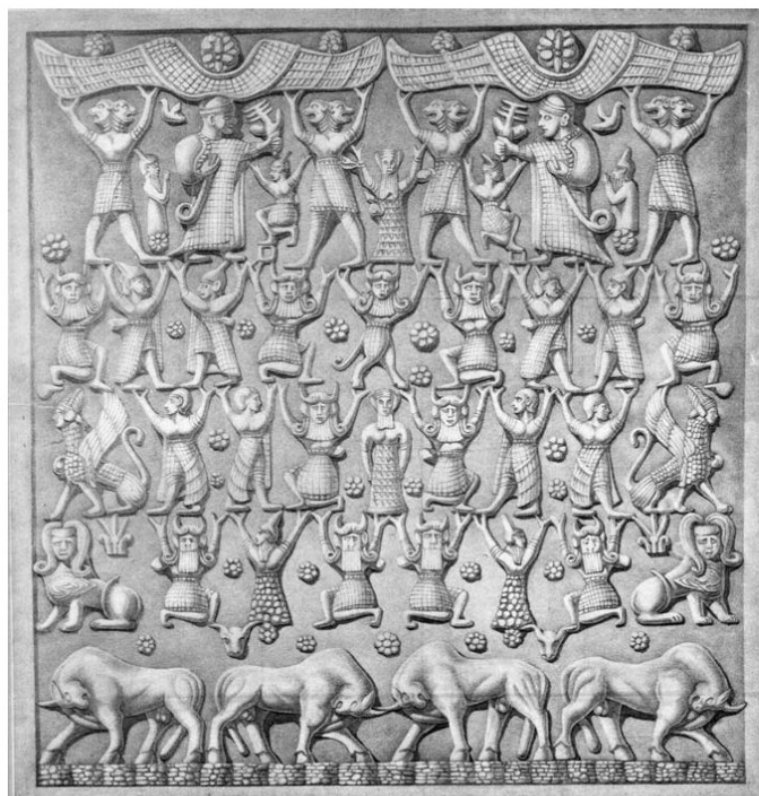
Obr. 1: Kultická nádoba ve tvaru býčka z Tell Nagila (podle Amiran – Eitan, 1965, Fig. 9)

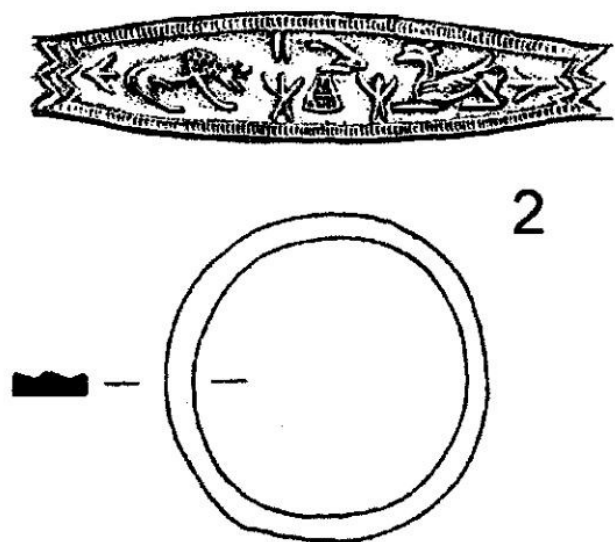
Obr. 2: Stříbrný přívěsek ze Šíla (podle Finkelstein, 1993, Fig. 9.12:1)

Obr. 3: Přívěsek z Megida (podle Guy – Engberg, 1938, Fig. 169 a Pl. 166:8)

Obr. 4 a 5: Slonovinová destička z Megida – rekonstrukce
(podle Alexander 1991, Fig. 2 a Collins, 2007, Fig. 3.10)

Obr. 6: Pečetní prsten z Tell Nami (podle Singer, 2011, 587)

Fig. 2

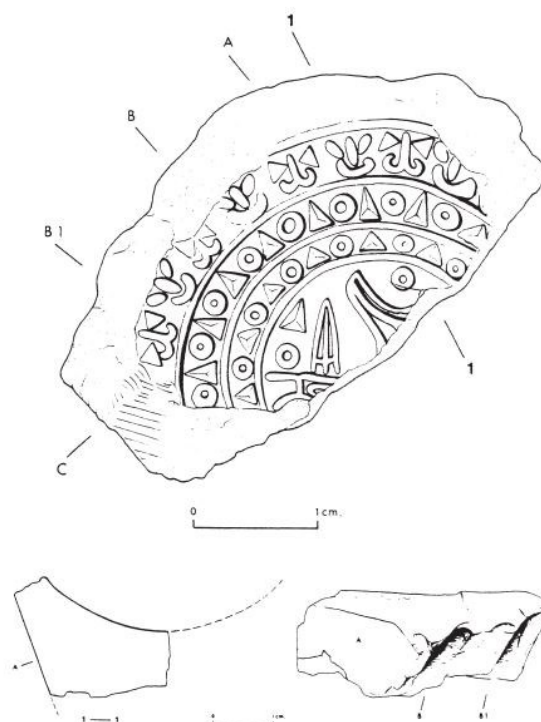

Fig. 3

Obr. 7: Pečetní prsteny z Tell Farah (podle Singer, 2011, Fig. 2 a Fig. 3)

Obr. 8 Steatitová pečeť z Megida (podle Singer, 2011, s. 580)

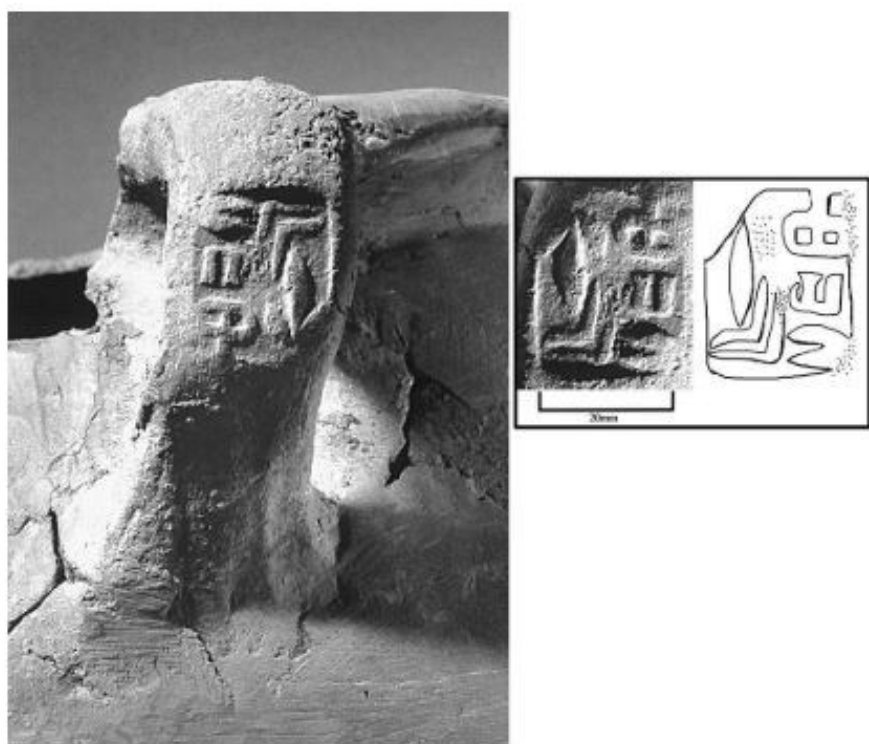
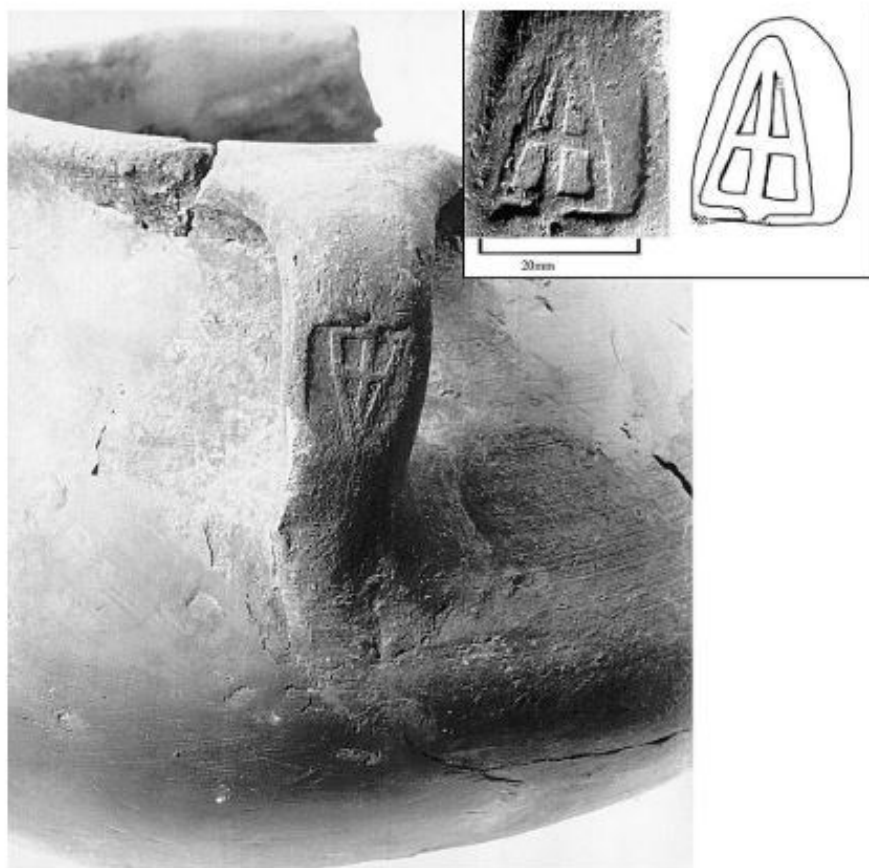

Obr. 9: Hliněná bulla z Afeku (podle Singer, 2011, Fig. 1,1-3, s. 562)

Obr. 10: Lví ortostaty z Chacoru (podle <https://www.imj.org.il/en/collections/394173-0>)

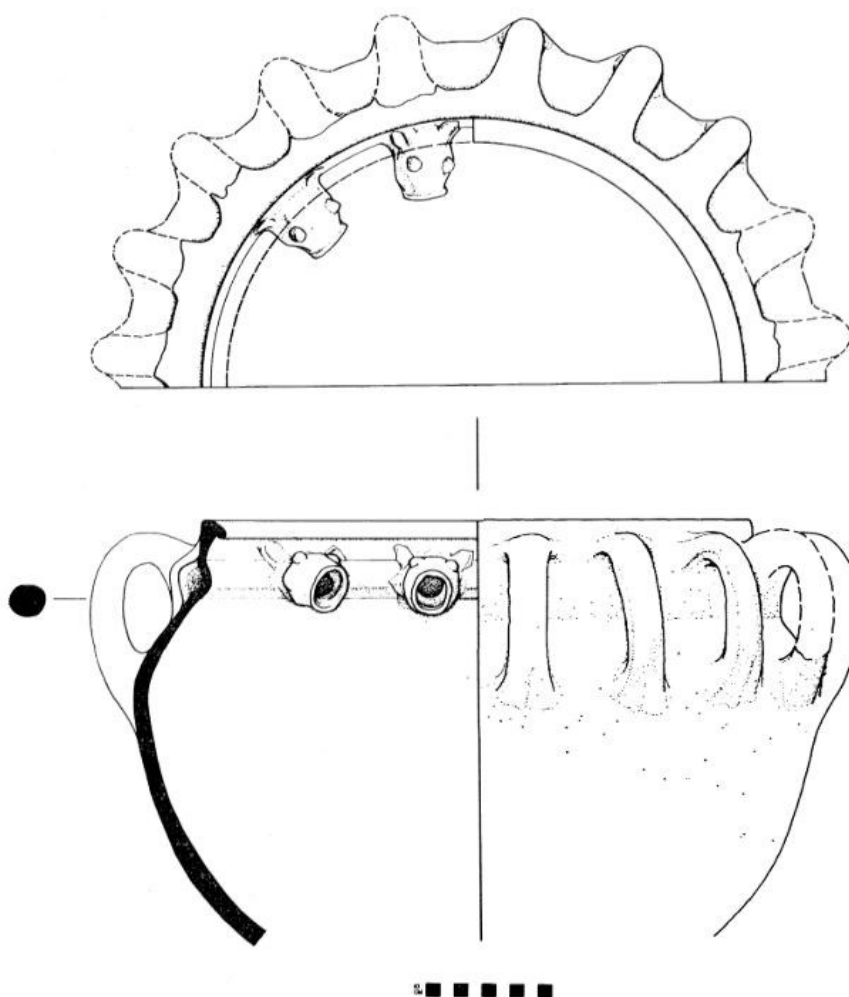

Obr. 11: Hieroglyfické otisky na nádobě z Chacoru (podle Ben-Tor, 2017, Fig. 9 a Fig. 10)

Obr. 12: Detail kráteru z Chirbet Raddana (podle Kempinski, 1979, s. 18

Obr. 13: Kráter z Chirbet Raddana (podle Callaway – Cooley, 1971, Fig.